

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені професора Івана Ковалика

ФРАЗЕОЛОГІЯ ВОЛИНСЬКИХ ГОВІРОК

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Васильчишиної Марії Олександрівни

Науковий керівник – доц. Глібчук Наталія Мирославівна

Львів 2021

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДФО – діалектна фразеологічна одиниця.

СГ – семантична група.

СП – семантичне поле.

СР – семантичний ряд.

ФО – фразеологічна одиниця.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФРАЗЕОЛОГІЇ	11
1.1. Фразеологія як наука. Поняття “фразеологізм”, його ознаки та особливості.....	11
1.2. Класифікації фразеологічних одиниць.....	16
1.2.1 Ідеографічна класифікація: витоки та становлення.....	18
1.3. Систематизація та дослідження фразеологічних одиниць: історія, сучасний етап	23
1.3.1. Ареальна фразеологія української мови	25
РОЗДІЛ II. ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВОЛИНСЬКИХ ГОВІРОК	28
2.1. Тематичне поле “Людина”	28
2.2. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”	72
2.3. Фразеологізми, що не увійшли до тематичних полів.....	78
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	89
ДОДАТКИ	95

Вступ

Фразеологія діалектів в останні роки викликає все більший інтерес учених в українському мовознавстві, адже кожна її одиниця відображає народні настрої, уявлення, менталітет та побут. Досліджуючи систему фразеологізмів певної території, науковці розширюють поле знань про народ.

Волинь – самобутня етнічна територія проживання українців. На початку XI ст. землі Волині входили до Київської Русі. Згодом, з її занепадом, утворилися окремі князівства, серед яких виділялися Волинь і Галичина, які пізніше об'єдналися у Галицько-Волинське князівство.

Упродовж половини другого тисячоліття південна Волинь була осередком української культури. Це справило велетенський, “поки що не оцінений вплив на формування культурної ідентичності та національної самосвідомості українців”¹.

Значний вплив на розвиток територіальних діалектів Волині мало те, що ці землі в XIV ст. знаходилися під владою Литви. Руську мову зробили мовою литовської канцелярії.

Після Люблінської унії 1569 року землі Волині були включені до складу Польщі. Через соціально-національний гніт, багато людей змушені були покидати свої домівки і переїжджати на південно-східні території України, що позначилось на формування діалектних рис цих земель.

У 1795 році після поділу Польщі велика частина південної Волині відійшла до Австрії, а західна частина – до Росії, що також вплинуло на діалектні особливості говірок.

Волинський говір – один із старожитніх говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя. Охоплює південні райони Волинської,

---

¹ Синюк С. Книжність княжої Волині / Сергій Синюк // Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури. – Ізяслав ; Острог. – С. 12–22.

Рівненської і Житомирської, а також пн. райони Львівської, Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей¹.

Предметом вивчення діалектологів волинських говір став у кінці ХІХ ст. К. Михальчук у своїй праці “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” 1877 року поряд з іншими говорами звертає увагу на волинський. У середині ХХ ст. з’являються праці про волинські говірки Г. Шила (“Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра”, 1957) та К. Дейна (“Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny”, 1957). Різні структурні рівні волинського говору репрезентовано в другому томі “Атласу української мови”².

Однією з проблем є найменування говору. У 1933 році І. Зілинський публікує працю “Карта українських говорів”³. До ареалу південно-західної групи автор відносить південноволинський говір, що вказує на ареал поширення діалекту – південна частина Волині. Ф. Жилко у “Нарисах з діалектології української мови”⁴ в ареалі південно-західного наріччя визначає такі групи говорів: волинські та наддністрянсько-подільсько-карпатські говірки. С. Бевзенко у праці “Українська діалектологія”⁵ називає південноволинський говір. І. Матвіяс у своїй праці “Україна та її говори”⁶ використовує назву волинський говір.

Ю. Шевельов визначає волинські говірки як діалект перехідного типу. “Волинські говірки з історичного погляду радше мають трактуватися як передатна ланка в поширенні інновацій з південного заходу (наддністрянські

---

¹Воронич Г. В. Волинський говір // Українська мова: Енциклопедія [Електронний ресурс]. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С.82-83

²Атлас української мови: У 3 т. – Т. II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ: Наук. думка, 1988. – С. 520.

³Зілинський І. Карта українських говорів з поясненнями // Праці Українського Наукового Інституту. – Серія Філологічна. – Варшава, 1933. – Кн. 3., Т. XIV. – С. 20 (окрема відбитка). – Доступно з джерела: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11325>.

⁴Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Фетод Жилко – Київ, 1966. – С. 190–195.

⁵Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Степан Бевзенко. – Київ, 1980. – С. 214.

⁶Матвіяс І. Українська мова та її говори / Іван Матвіяс. – Київ, 1994. – С. 60–67.

говірки) на схід і навпаки (а інколи й як місток між північно-західними та південно-східними теренами), але не як самостійна одиниця. Навіть коли якась інновація була започаткована на Волині, вона здебільшого поширювалася далі на південний захід або на південь, а часом і в обох цих напрямках. Це свідчить про важливу роль Волині в збереженні єдності української мови, іноді в тяжких історичних умовах, але водночас пояснює, чому самостійний волинський (чи бодай західноволинський) діалект так ніколи й не вишталтувався”¹.

На сучасному етапі волинські говірки є недостатньо вивченими. Особливо відчувається брак досліджень з фразеології волинських говірок української мови як цілісної системи.

Грунтовними дослідженнями є праці Григорія Аркушина “Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки Західного Полісся та західної частини Волині” (Люблін; Луцьк, 2004) та Галини Добролюжи “Фразеологічний словник говірок Житомирщини” (Житомир, 2010).

Однією з сучасних дослідниць волинських говірок є Н. В. Кірілкова. У 2011 році за її авторством вийшла перша редакція “Матеріалів до фразеологічного словника південноволинських говірок”. Уже в 2013 році вийшла друга редакція цієї праці, доопрацьована і доповнена – “Словник волинських фразеологізмів”. У ній зібрано понад дві тисячі усталених сполук, що побутують у мовленні волинян, подано тлумачення, стилістичні, часові, функціональні характеристики, приклади вживання ФО².

Саме діалектна фразеологія останнім часом почала привертати увагу багатьох дослідників. Учені вказують на те, що народні фразеологізми творяться на основі словникового складу, який відрізняється в різних українських діалектах.

---

¹ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Харків, 2002. – С. 967–968.

² Гнатюк І. С. Фразеологічна симфонія Волині / І. С. Гнатюк // Лексикографічний бюлетень. - 2013. - Вип. 22. - С. 129-130. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/lecbu_2013_22_18]

У живому мовленні постійно виникають стійкі словосполучення, і процес фразеологізації доцільно досліджувати якраз на матеріалі діалектної мови як винятково усної форми мовлення, бо саме в ній найкраще простежується виникнення фразеологізмів, шляхи їхнього творення, видозміни структури, функціонування тощо¹.

“Діалектний фразеологізм – це специфічна мовленнєва одиниця територіального діалекту (говору, говірки) з локальними категоріальними ознаками та засобами їх вираження, що відсутні в літературній мові”². В українській діалектній мові наявні всі типи фразеологічних одиниць, що властиві літературній мові. Тому є всі підстави вважати, що діалектні та літературні фразеологізми мають однакові ознаки, а саме: семантичну цілісність, відтворюваність, відносну постійність компонентного складу та структури, експресивність.

Збирали і опрацьовували діалектну (народну, ареальну) фразеологію Б. Ларін (“Про народну фразеологію”³), Н. Бабич (“О фразеологическом словаре буковинских говоров”⁴), С. Бевзенко (“Актуальність вивчення української діалектної фразеології”⁵), В. Лавер (“Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южнокарпатских украинских говорах и их линво-географическая интерпретация”⁶), Р. Міняйло (“Активні процеси в ареальній фразеології Сходу України”⁷), М. Олійник (“Фразеологія

---

¹Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 195 с.

²Мацюк З. Фразеологічні паралелі гуцульських і західнополіських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 150-151.

³Ларін Б. О. Про народну фразеологію // Праці Х. Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1961. – С. 52.

⁴Бабич: Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре *буковинских* говоров // *Вопр. фразеологии*. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 5-13

⁵Бевзенко С. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // *Мовознавство*. – 1972. – С. 15-19.

⁶Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их линвогеографическая интерпретация / Лавер В.И. // *Вопр. фразеологии*. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 178–191.

⁷Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. .. кандидата філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Р. В. Міняйло. – Луганськ, 2001. – 261 с.

гуцульських говірок”¹), Н. Романюк (“Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії ріки Бистриця”²), Г. Доброльожа (“Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами – назвами тварин”³), Н. Коваленко (“Фраземіка говірок Західного Поділля”⁴), М. Демський (“Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу”⁵), Г. Ступінська (“Фразеологія лемківського говору української мови”⁶) та ін.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю поглибити дослідження фразеології волинських говірок, з’ясувати їх специфіку. Ґрунтовний аналіз вказаної фразеологічної системи дасть змогу розширити інформацію про культуру цього регіону.

Мета роботи – здійснити ідеографічний, структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць, зафіксованих у говірках Волині.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) скартувати фразеологізми зі “Словника волинських фразеологізмів” Н. В. Кірілкової;
- 2) зібрати у польових умовах фразеологізми, які функціонують на території східної Волині;
- 3) виділити за ідеографічною класифікацією тематичні, семантичні поля, групи та ряди;

---

¹Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Львів, 2002. – 20 с.

²Романюк Н.В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: Автореф. дис. канд.філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.

³Доброльожа Г.М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об’єктами назвами тварин. – Київ: Волинь, 1997. – 53 с.

⁴Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : дис. .. канд. філол. наук : 10.02.01. – Кам’янець-Подільський, 2001. – 324 с.

⁵Демський М.Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з Бойківського ареалу // Українська діалектна лексика. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 45-61.

⁶Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

4) подати найпродуктивніші структурно-семантичні (певні типи синтаксичних конструкцій, за якими утворюються ряд фразеологізмів) та мотиваційні (об'єднують різноструктурні ФО з подібною мотивацією їхньої семантики та близькою образністю) моделі фразеологічних одиниць.

Об'єкт дослідження – фразеологізми, виявлені у волинських говірках, на позначення людини, її психологічних, емоційних, розумових характеристик, дії, станів, а також явищ навколишнього світу.

Предмет дослідження – структура, мотиваційні особливості фразеологізмів цих говірок.

Основним **методом** дослідження магістерської роботи є описовий. Крім того, послуговуємося методом структурно-семантичного моделювання. У додатках до магістерської роботи ми використовуємо статистичний метод, наводячи діаграми до практичного розділу.

Джерельна основа магістерської роботи:

1) “Словник волинських фразеологізмів” Н. В. Кірілкової. Більшість реєстрових одиниць збирали укладач та викладачі і студенти Національного університету «Острозька академія» РДГУ. У словнику є посилання на збірку народних висловів та загадок із Західного Полісся та західної частини Волині Г.Л.Аркушина «Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки Західного Полісся та західної частини Волині» (Люблін-Луцьк, 2003).

2) 32 (тридцять дві) фразеологічні одиниці, які вдалося записати особисто у декількох респондентів.

Шість респондентів різняться віком, соціальною групою та освітнім рівнем: Лідія Андріївна Горобчук (1940 р. н., с. Буряки, Житомирська область, працювала в колгоспі дояркою); Лукашук Марія Андріївна (1943 р. н., с. Петриківці, Хмельницький район, Вінницька область, сім'я робітників, 8 класів, апаратчик); Волошина Емілія Анастасіївна (1935 р. н., с. Обухівка, Житомирської області, 3 класи, різноробоча, колгосп); Волошина Ірина Юліївна (1960 р.н., с. Обухівка, Житомирська область, середня спеціальна,

бухгалтер в колгоспі); Венгерук Марія Марківна (1941 р.н., с. Мирославка Житомирська область, 9 класів, повар); Васильчишина Ніна Гнатівна (1947 р.н., с. Чехи, Хмельницька область, 8 класів, робота в колгоспі, кранова на заводі).

Наукова новизна полягає в тому, що це дослідження фразеологізмів волинських говірок здійснене комплексно; подано ідеографічний опис 1309 одиниць; визначено семантику та продуктивні структурні моделі.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Повний обсяг – 95 (дев'яносто п'ять) сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1.1. Фразеологія як наука. Поняття “фразеологізм”, його ознаки та особливості

Фразеологія – порівняно нова лінгвістична дисципліна. Традиційно її включали до лексикології як один з її розділів, а питання про фразеологію як лінгвістичну дисципліну протягом тривалого часу замовчувалося. Поняття “фразеологія” існувало ще у XVI ст., але тлумачилося як “склад, лексика, лексичний склад мови”. Згодом за допомогою процесу термінологізації стало вживатися як зібрання словосполучень¹.

В окрему лінгвістичну дисципліну фразеологія відділилася порівняно недавно, в першій половині XX століття. Становлення її як науки пов’язують з ідеями французького мовознавця Шарля Баллі, який запропонував термін “фразеологізм”. У своїх працях “Нариси стилістики”, “Французька стилістика” висвітлив такі новітні погляди, що знайшли своє обґрунтування у пізніших дослідженнях: 1) класифікація за семантичною ознакою (виокремлював чотири типи словосполучень: вільні словосполучення, звичні словосполучення, фразеологічні ряди і фразеологічні єдності); 2) визначення критеріїв, що сприяють фразеологізації².

Питання про фразеологію як про лінгвістичну дисципліну ставив і В. В. Виноградов. ³. У своїх роботах він сформулював вчення про фразеологічні одиниці у російській мові і розподілив їх за семантичними групами.

На сучасному етапі термін фразеологія вживається в таких значеннях: 1) розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови, 2) сукупність фразеологізмів у мові; 3) своєрідні засоби враження думки, притаманні

---

¹ Демська-Кульчицька О.М. Фразеологія. – Київ, 2008. – С. 5.

² Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 9-10.

³ Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - Москва, 1977.

певній соціальній групі, якомусь авторові тощо; 4) сукупність пишномовних нещирих висловів, позбавлених внутрішнього змісту.

Залежно від типології досліджень, виділяють фразеологічну семасіологію (вивчення семантики, системних зв'язків), фразеологічну стилістику (опис властивостей та функцій фразем у текстах різних жанрів), зіставно-порівняльну фразеологію (виділення універсалій або унікальних характеристик одиниць та системи), фразеологічну дериватологію (вивчення деривації або творення стійких словосполучень), фразеологічну етимологію (визначення значення та походження фраземної системи чи окремих одиниць)¹.

Різні напрямки та школи по-іншому трактують проблемні питання фразеології. Наприклад, предмет дослідження фразеології дослідники розуміють у вузькому та широкому значенні. Деякі мовознавці вважають, що до складу фразеологічної системи входять прислів'я, приказки, штампи, розмовні кліше, традиційні формули вітання, вибачення, прощання, крилаті слова та складені терміни (Ф. Медведєв, Н. Бабич, Л. Скрипник), інші (Л. Авксентьєв, Ю. Прадід, В. Мокієнко) відносять лише метафоризовані сполуки, професійні словосполучення (*закласти фундамент*), компаративні фразеологізми (*як корова язиком злизала*), еліптичні частини ширших усталених сполук (*піймати синицю в руку* < з паремії *краще синиця в руках, ніж журавель у небі*)².

Мовознавець Л. Авксентьєв³ вважає, що використання терміна *фразеологія* у широкому та вузькому значеннях призводить до ненаукового трактування об'єкта науки. В. Ужченко⁴ схиляється до системи "центр-периферія", за якою ядро становлять ідіоми, фразеологічні єдності та

---

¹ Демська-Кульчицька О.М. Фразеологія. – Київ, 2008. – С. 6.

² Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 27-30.

³ Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – С. 14.

⁴ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 32.

зрощення, а на маргінесах розміщуються деякі види приказок, прислів'я та вирази із фразеологічно зв'язаним значенням слів.

Ще однією важливою проблемою фразеології є неузгоджена термінологічна система та назва об'єкта досліджень. Традиційно ми називаємо стійке сполучення слів фразеологізмом (або фразеологічною одиницею), але деякі лінгвісти у своїх працях пропонують інші варіанти: М. Демська-Кульчицька¹ та М. Алефіренко² вважають, що доцільніше використовувати термін “фразема” (за аналогією до фонему, морфему, лексеми), “фраземіка” на позначення фраземного складу мови³, а “фразеологічна одиниця” для визначення видової назви різних елементів фразеологічної системи; В. Білоноженко⁴ використовує такі терміни, як “фразеологічний вираз, зворот”. Л. Скрипник⁵ зазначає, що були спроби впровадити терміни “ідіома” та “ідіоматика”, але у деяких класифікаціях вони позначають лише певну категорію зворотів мови.

Різні погляди мовознавці мають на кількість основних ознак фразеологізму та їх ієрархію. Г. Шило, укладач “Наддністрянського регіонального словника” зазначав, що основною ознакою фразеологізму є метафоризація (тобто семантичне оновлення компонентів)⁶. Л. Юрчук у статті “Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови”⁷ зазначає, що повну характеристику фразеологізмові дають такі ознаки: 1) специфічне значення; 2) значення фразеологізму, що не може проявлятися окремо від його граматичних особливостей; 3) постійний компонентний склад. Варто зазначити, що у статті не обґрунтований допуск

---

¹ Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія. – Київ, 2008. – 74 с.

² Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – 133 с.

³ Демська-Кульчицька О.М. Фразеологія. – Київ, 2008. – С. 10.

⁴ Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін., – Київ: Наук. думка, 1993. – 984 с.

⁵ Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – 280 с.

⁶ Шило Г.Ф. Фразеологізм і слово. – Питання фразеології східнослов'янських мов. – Київ, 1972. – С.13.

⁷ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 17-18.

варіантності фразеологічної структури, емоційно-експресивного забарвлення фразеологізму. Л. Авксентьєв¹ виділяє такі особливості: 1) семантична цілісність; 2) метафоричність; 3) нарізнооформленість; 4) відтворюваність; 5) наявність не менше двох повнозначних слів; 6) неперекладність іншими мовами.

За Л. Скрипник, фразеологізм – це “лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично”². Основними рисами вона вважає відтворюваність, цілісність значення та надслівність. Інші критерії, які виділяють дослідники (метафоричність, незмінність складу, дослівна неперекладність, емоційно-експресивна забарвленість), на її думку, не притаманні усім ФО і не відіграють визначальної ролі у виокремленні саме фразеологічних одиниць мови.

Сучасне трактування ознак фразеологізму вміщено у монографії В. Ужченка³. Дослідник виокремлює ФО на основі:

- цілісності значення. Виявляється у здатності виступати окремим членом речення, стабільності (з можливим варіюванням) компонентів, відносній ідентифікації зі словом.
- фразеологічної відтворюваності (ФО не створюються у мовленні, а існують як певні готові блоки).
- постійності компонентного складу і структури (діапазон варіювання у межах норми, єдність константного та змінного). Відтворюваність та постійність є взаємопов’язаними ознаками.
- експресивності (фразеологізми передають наше емоційне ставлення до навколишньої дійсності, її образну оцінку).

---

¹ Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – С. 13.

² Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 11.

³ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 16-26.

Варто зазначити, що фразеологізм як особлива одиниця мови має спільні та відмінні риси зі словом та словосполученням. Спільним між ними є те, що вони виконують номінативну функцію, вступають у системні зв'язки (синонімія, антонімія)¹, відтворюються у мовленні, відзначаються стійкістю складу та структури². Але з погляду структури та семантики ФО є складнішими утвореннями, які відрізняються:

1) специфічним фразеологічним значенням, що виникло внаслідок метафоризації або переосмислення вільного словосполучення. Слова, що входять до складу ФО, втратили свою номінативну функцію, самостійність і стали її компонентами (здебільшого значення фразеологізму не має нічого спільного із значенням окремих лексем, що входять до його складу³). М. Алефіренко вважає, що “фразеологічне значення містить не стільки ознаки нині пізнаваних реалій, скільки відношення до вже пізнаного, виражаючи різноманітні об'єкти інтроспекції (емоції, психічний стан тощо)”⁴;

2) нарізнооформленістю, що вивляється у розчленованості структури (компоненти ФО – слова з властивими формами словозміни; лексема – одиниця ціліснооформлена, адже складається з морфем)⁵;

3) більший ступінь емоційності, експресивності у процесі комунікації (фразеологізм поєднує в собі стилістику, семантику і граматику⁶).

М. Алефіренко⁷ обґрунтовує, що ФО і синтаксичні словосполучення різняться такими семантичними та граматичними властивостями:

---

¹ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 60.

² Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 9.

³ Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – С. 16-17.

⁴ Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – С. 19-20.

⁵ Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 10.

⁶ Медведев Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо / Ф. П. Медведев. – Харків: Вища школа, 1982. – С. 33.

⁷ Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – С. 80-81.

1. Фразеологізми не утворюються у кожному окремому випадку думки, а використовуються у мовленні як готові конструкції з характерною семантичною, лексичною та синтаксичною нерозкладністю.

2. Словосполучення утворюються шляхом поєднання двох і більше повнозначних слів, фразеологізм може мати структуру “повнозначне + службове слово”(наприклад, *з-під носа, ні на йоту*).

3. Компоненти ФО сполучаються не хаотично, а мають певне регламентоване дистрибутивне поле (не можна підставити будь-яку лексему у структуру).

1.2. Класифікації фразеологічних одиниць

Існує велика кількість класифікацій фразеологічних одиниць. Залежно від того, за якою ознакою розподіляють фразеологізми на групи, їх по-різному класифікують.

Найвідоміша – семантична класифікація В. Виноградова, яка базувалася на синтаксичних ідеях О. Шахматова та положеннях Ш. Баллі. В її основу покладено принцип нерозкладності семантики: не усі фразеологізми однакові з погляду спаяності компонентів та співвіднесеності семантики вислову із значенням окремих його складників. Учений виділяв такі групи:

- фразеологічні зрощення (ідіоми), складні синтаксичні слова (значення ФО не має ніякого зв'язку із значенням лексем, що входять до її складу: *бити байдики*);
- фразеологічні єдності (значення ФО певним чином мотивоване лексемами-складниками: *вітер у кишнях свистить*);
- фразеологічні сполучення (тип фраз із зв'язаним значенням: *порушити питання, зачепити честь*)¹.

Класифікація В. Виноградова хоч і отримала позитивну оцінку, але все ж має свої недоліки. Насамперед, вона була сформована на базі російської фразеології, а це ускладнює повне охоплення нею українського матеріалу.

¹ Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – С. 42.

У 60-х рр. ХХ ст. в українському мовознавстві генетичну класифікацію ФО сформував Л. Булаховський, використовуючи історико-етимологічний принцип (за джерелами походження). Дослідник виокремлює такі групи: 1) прислів'я та приказки; 2) професіоналізми; 3) усталені вислови з анекдотів, жартів; 4) цитати й образи зі Старого й Нового Завітів; 5) ремінісценції античної старовини; 6) переклади поширених іншомовних висловів (німецьких, французьких); 7) влучні фрази видатних людей¹.

Л. Скрипник вважає класифікацію Булаховського новаторською, хоча зазначає, що вона не охоплює всіх ФО, адже ми не завжди можемо подати етимологічну довідку. Тому дослідниця пропонує власний поділ²:

- питома українські фразеологічні одиниці – вирази, що змальовують історичні події українського народу (монголо-татарська навала – *голо, як би татари перейшли*, козацькі часи – *хто ляшка рубатиме, той козацьку клюгу матиме*, сваволя шляхти – *піді до Кракова, всюди біда однакова*)³;
- запозичені фразеологічні одиниці (перенесені на український мовний ґрунт: *ab ovo* – з давніх-давен, *dum spiro, spero* – поки дихаю, сподіваюсь);
- фразеологічні кальки (з'явилися у мові внаслідок дослівного перекладу іншомовного звороту: *blue stocking* – *синя панчоха*).

Д. Баранник запропонував функційну (функціональну) класифікацію, за якою виокремлював такі типи⁴:

1. Фразеологічні метафори народного характеру (*брати в шори, пасти задніх*), пов'язані з практичною діяльністю, побуту людей. До складу цієї

---

¹ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 125-127.

² Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 149.

³ Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства: Автореф. дис.. канд. філол. наук. – Харків, 2002. – С. 9-10.

⁴ Баранник Д. Х. Фразеологія в усному монологічному мовленні // Питання мовної культури. – Київ: Наук. думка, 1968. – Вип. 2. – С. 34–38.

групи входять також сполуки, що втратили свій зв'язок із першоджерелом і побутують як метафоричні вислови (*медовий місяць, на сьомому небі*).

2. Фразеологічні метафори літературного характеру (*троянди і виноград, Монтеккі і Капулетті*). Вживаються з проекцією на контекст, сюжет, отже мовець має бути впевненим, що слухачеві зрозуміле значення.

3. Фразеологічні образні узагальнення народного характеру (*який Сава, така й слава*). Належать прислів'я як синтаксично завершені, так і самостійні конструкції.

4. Фразеологічні образні узагальнення літературного характеру (*бути чи не бути*). На відміну від фразеологічних метафор літературного характеру, вони є синтаксично цілісними та закінченими сполуками.

5. Специфічно жанрова фразеологія, тобто робочі формули у різних стилях (науковий – *ланцюгова реакція, критична точка*, коментаторський – *пробити вільний, м'яч іде на вільний*, фольклорний – *ні в казці сказать, ні пером написать; не по днях, а по часах*).

1.2.1 Ідеографічна класифікація: витоки та становлення

Ідеографія (від гр. *idea* – поняття і *grapho* – пишу, креслю, малюю) – один із типів письма, знаки якого (ідеограми) передають цілі поняття. Основні системи ідеографії, або ідеографічного письма, – давньоєгипетська, клинописна, китайська тощо¹.

Ідеографія – напрям лексикографії, що тематично впорядковує лексикон мови й подає його у словниках-тезаурусах².

Автори “Сучасного словника іншомовних слів” О.І. Скопненко та Т.В. Цимбалюк поняття ідеографія трактують через посилання до поняття ідеографічне письмо. Поняття **ідеографічний** автори подають з ремаркою *мовознавче* і виділяють два значення: 1. Який стосується ідеографії;

Ідеографічне письмо – один з основних типів письма, знаки якого –

¹ Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – С.89.

² Селіванова О.О. Сучасна лінгвістична термінологія: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — С.172.

ідеограми – передають цілі поняття; інша назва – ідеографія. У словосполученні: Ідеографічний словник — словник, у якому слова розміщені за тематичним принципом (а не за алфавітним)¹.

Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, або класифікація фразеологізмів за тематичним принципом, репрезентує у фразеології погляд “від носія мови”.

Витоки ідеографії сягають своїм корінням епохи середньовіччя, коли було створено перші словники-тезауруси. Струнку систему ідеографічного опису слів у своєрідному ‘каталозі’ вперше запропонував у 1852 році англійський хірург і винахідник П. Роже, який удосконалив ідеї Я. Коменського. Його вважають одним із засновників сучасної ідеографії.

Однак фразеологію в ідеографічних класифікаціях почали виокремлювати від лексики порівняно недавно, на початку ХХ століття. Зокрема, за ідеографічним принципом побудовані фразеологічні словники польської мови Т. Ігліковської та Г. Курковської, словацької мови А. Затурецького та російської мови Р. Яранцева.

В українській фразеографії за ідеографічним принципом укладений словник М. Номиса. Видатний лексикограф К. Дейн також здійснив класифікацію паремій за тематичним рубриками, а не за алфавітом. Теоретичні засади фразеологічної ідеографії знайшли свій вияв у працях українських науковців, зокрема Ю. Прадіда², А. Івченка³, Г. Доброльожі⁴, М. Алефіренка⁵, Ж. Краснобаєвої-Чорної⁶, П. Редіна⁷ та ін.

---

¹ Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. — К. : Довіра, 2006. — С.292.

² Ю. Прадід / «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)», 1997.

³ Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А.Івченко. – Харків: Око, 1966.

⁴ Доброльожа Г. / Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами назвами тварин.- Київ: Волинь, 1997.

⁵ Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології / Алефіренко М. – Харків, 1978.

⁶ Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 22.

⁷ Редін П. Проблема ідеографічного опису української фразеології / Лінгвістичні дослідження : наук. вісник. – Харків, 1997. – Вип. 3.

Однак ідеографічний опис ставить перед дослідниками чимало проблем. Ще й досі проблемним залишається питання про визначальні критерії ідеографічної класифікації фразеологічного фонду. Одні вчені пропонують розподіляти матеріал за семантичними ознаками, інші в основу розподілу беруть граматичне значення фразеологічних одиниць.

У сучасних дослідженнях із фразеологічної ідеографії існує тенденція класифікувати матеріал і за семантичним, і за граматичним принципом, при кількісній перевазі семантичних критеріїв фразеологічних одиниць. За ним виділяють як дуже місткі об'єднання фразеологічних одиниць, різноманітні в лексико-семантичному й структурно-семантичному планах, – семантичні поля (І. Трір), сфери уявлення (М. М. Покровський), понятійні сфери (М. Ф. Алефіренко), концепти, семантико-тематичні й фразеотематичні групи (ФТГ), так і вужчі фразеологічні угруповання (наприклад, семантичні розряди), які входять у перші.

У працях з фразеологічної ідеографії дослідники по-різному членують обраний матеріал та пропонують власну схему, термінологічний апарат та ієрархію одиниць. М. Алефіренко¹ подає таку систематизацію ФО: *семантична підгрупа – фразеосемантична група – тематичне поле*. А.Івченко² вважає, що доцільно називати найнижчою ієрархічною ланкою *семантичний ряд* (ФО із спільним денотатом і ідентичною граматичною характеристикою), наступною є *фразеосемантична мікрогрупа* (об'єднує семантичні ряди із спільним денотатом, але відмінними граматичними характеристиками), а найвищою – *фразеосемантична група* (об'єднує семантичні ряди або фразеосемантичні мікрогрупи з антонімічними денотатами).

Ю. Прадід³ зазначає, що всі дослідники погоджуються із поняттям на позначення найнижчої ланки – *семантичний ряд*, інші мають розмаїту

---

¹ Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – 133 с.

² Івченко А. Українська народна фразеологія, ареали, етимологія. – Харків: Фоліо, 1999. – 158 с.

³ Прадід, Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) – Київ; Сімферополь, 1997. – 252 с.

термінологію – поле, ряд, група, клас. У своїй праці лінгвіст удається до використання лексем “поле” та “група” (вони є найпоширенішими у мовознавчій практиці), обґрунтовує фразеоідеографічну модель, до якої входять такі елементи:

1. *Семантичний ряд* – база ідеографічної класифікації лексичного та фразеологічного складу мови.

2. *Семантична група* – така ланка, в якій об’єднуються співвідносні синонімічні ряди ФО, пов’язані між собою спільною семантичною ознакою (синонімічні ряди з таким значенням: а) у невизначеному напрямку (*куди ноги несуть, куди очі бачать, на чотири вітри / боки*); б) у всіх напрямках).

3. *Семантичне поле* – дві і більше семантичні групи ФО, об’єднані загальною інтегруючою семою. Семантичне поле “Сприйняття людиною простору” об’єднує семантичні групи ФО із значенням: 1) сприйняття людиною об’єктів (ця група у свою чергу має такі синонімічні ряди а) відкритий, доступний для огляду – на виду; б) добре, чітко видно когось – *як на долоні, як на блюдечку* тощо)

4. *Тематична група* – об’єднання двох і більше семантичних полів ФО, що називають видові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ (тематична група “Сприйняття людини” об’єднує семантичні поля на позначення: сприйняття простору, руху, часу).

5. *Тематичне поле* – об’єднання тематичних груп, що називають родові різновиди одного і того ж ряду предметів, явищ (тематичне поле “Пізнавальні процеси” має такі тематичні групи: відчуття, сприйняття, пам’ять, мислення, уява).

6. *Ідеографічна група* – об’єднані ФО, що використовуються для позначення якогось одного фрагменту навколишнього світу (ідеографічна група “Психічні процеси” об’єднує тематичні поля, що характеризує процеси уваги, пізнавальні, емоційні, волі, мовлення).

7. *Ідеографічне поле* – об’єднуються слова і ФО, що характеризують різні сторони Всесвіту (флора, фауна, людина, предмет, явище).

8. *Архіполе* – найвища ланка в структурі ідеографічної класифікації ФО (“Жива природа”, “Нежива природа”).

Система ФО витворює картину світу певного народу, де все обертається навколо людини, її бачення, оцінки, психічних процесів та індивідуальних особливостей, що вказує на антропоцентричний характер фразеології. Специфіка фразеологічної ідеографії якраз і базується на широкому описі семантичних полів, які оцінюють людину та її діяльність. На думку М. Алефіренка, фраземи української мови розподіляються за тематичними полями двох понятійних сфер: “Людина”, “Всесвіт і людина”¹.

На основі вживаних слів-компонентів, можемо визначити такі особливості фразеологічної картини світу українців:

1. Поширеність соматизмів у складі ФО (око, голова, серце, рука, нога). Функціонування назв частин тіла пояснюється їх винятковою роллю у житті людини: пізнання та сприйняття світу, здійснення певних процесів та рухів².

2. Розвиненість пейоративно забарвлених і табуйованих понять. Найчастіше вони стосуються фізичних характеристик людини (“негарний”, “товстий-худий”, “високий-низький”), її розумових можливостей (“дурний”, “придуркуватий”) та рис вдачі (“сварливий”, “злий”)³.

3. Використання культурних концептів (земля, небо, хліб, крила, Бог) та окремих символів (один, три, вогонь, вода)⁴.

У цьому дослідженні ми будемо спиратися на фразеоідеографічну ієрархію, яка подана у дисертації Мирослави Олійник⁵: *семантичний ряд – семантична група – семантичне поле – тематичне поле*.

¹ Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – С. 16.

² Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 102-103.

³ Там само. – С. 46-47.

⁴ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 49-50.

⁵ Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис.. канд. філол. наук. – Львів, 2002. – С. 7.

1.3. Систематизація та дослідження фразеологічних одиниць: історія, сучасний етап

Українські народні фразеологізми фіксувалися у фольклорних збірках. Уже у словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. зафіксовані такі сполучення слів, які зараз відносимо до фразеологічних одиниць (наприклад, *головою наложити, до голови приходить, голову покладати*). Збірник Климентія Зиновієва “Вірші. Приповісті посполиті” (1700-1709) є найдавнішою відомою працею, енциклопедією життя українського народу, у якій письменник здійснив упорядкування матеріалу за алфавітом без подання тлумачного коментаря та спроби перекласти ФО іншими мовами¹.

На думку Ю. Прадіда, XVIII століття стає розквітом української фразеографії. Саме тоді фольклористи на мовознавці почали описувати ФО у окремих пареміологічних збірках². Додаток до “Граматики малоросійського наріччя” О. Павловського мав назву “Фразы, пословицы и приговорки Малоросийския” і містив 146 прислівно-приказкових висловів та фразеологізмів. Цінним у цьому дослідженні є те, що вчений зміг виявити синонімічні зв’язки між одиницями та об’єднати їх у гнізда. Збережений рукопис “Словника української мови” П. Білецького-Носенка (1848 рік) побудований на основі власного говіркового матеріалу та творів тогочасних письменників. У ньому можна прослідкувати здатність ФО до полісемії. Книга М. Закревського “Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповідки” (1860) містила близько 4000 висловів, укладених за алфавітом та зібраних з літературних джерел. 1864 року вийшла масштабна праця М. Номиса “Українські прислів’я, приказки і таке інше”, яка базувалася на фольклористичних розвідках О. Марковича, братів Білозерських, П. Куліша та містила 14339 зафіксованих одиниць. Дослідник

¹ Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 233.

² Прадід Ю.Ф. Історія української фразеографії // Мовознавство. – 2012. – №1. – С. 31.

ретельно паспортизував фразеологізми, тлумачив їх, дописував варіанти та намагався внести відомості про історичні умови виникнення фразеологізмів¹.

Варто назвати і тритомний збірник Івана Франка “Галицько-руські народні приповідки”(1903), основою якого стали власні записи, етнографічні та фольклористичні дослідження. Особливим це видання є через те, що:

1. Укладач вирішив скористатися принципом “географічного уміцвєлення приповідок”, подаючи поширеність одиниць на певних територіях та їх локальну варіантність.

2. Замість того, щоб подавати ФО за алфавітом, І.Франко групує їх, базуючись на певній філософській системі (використовує поняття “бог”, “душа”, “гріх”, “пекло”, “вічність”, “простір”, “земля”).

3. Використання порівняльно-зіставного методу у поданні приповідок. При українських прислів'ях та приказках вчений наводить іншомовні зразки або відсилає до джерел, що фіксують схожі вислови².

З початку і до середини 50-х рр. ХХ ст. ФО становили об'єкт опису у лексикографічних та мовознавчих працях (Б. Грінченко у “Словарі української мови” у 4 томах та О. Курило у книзі “Уваги до сучасної української літературної мови”), тільки у 60-х рр. з'являються спеціальні та перекладні фразеологічні словники (“Фразеологічний словник: на допомогу вчителєві” О. Батюк, “Словник українських ідіом” Г. Удовиченко)³, а згодом і словники системних відношень (“Словник фразеологічних синонімів”, М. Коломойця, “Словник фразеологічних антонімів української мови” В. Калашника та Ж. Колоїз).

Українська фразеографія пройшла довгий етап свого становлення, починаючи від звичайної фіксації ФО, закінчуючи детальними принципами тлумачення та різними підходами до систематизації матеріалу.

---

¹ Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2007. – С. 407-408.

² Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – С. 239-243.

³ Прадід Ю.Ф. Історія української фразеографії // Мовознавство. – 2012. – №1. – С. 33.

1.3.1. Ареальна фразеологія української мови

У кожному говорі, крім літературних, функціонують регіональні фразеологічні одиниці, не зафіксовані загальнономовними словниками, або видозмінені загальнонародні чи з локальними значеннєво-формальними ознаками їх вираження фразеологічні одиниці. Їх фіксували, документували й частково розглядали ще у ХІХ – на поч. ХХ ст. у своїх працях О. Потебня (“Заметки о малорусском наречи”), К. Зіновієв (“Вірші. Приповісті посполиті”), М. Номис (“Українські прислів'я, приказки і таке інше”), Б.Грінченко (“Словарь української мови”), П. Чубинський (“Трудів етнографічно-статистичної експедиції”), М. Сумцов (“Слобожане. Історично-етнографічна розвідка”), проте найчастіше ці одиниці подавали разом з лексикою або пареміями.

С. Бевзенко у 1970-х роках зазначав, що діалектна українська фразеологія ще й досі “залишається майже поза увагою українських діалектологів”¹. Серед актуальних завдань С. Бевзенко визначав необхідність широко розгорнути попереднє монографічне дослідження діалектної фразеології окремих територій, створити регіональні фразеологічні словники.

І. Матвіяс² поділяв фразеологію української мови на книжну і народну. До книжної фразеології він зараховував біблійні, античні вирази, стійкі висловлювання українських та світових класиків. Також мовознавець аргументував, що народні фразеологізми (як і фольклорні жанри) можуть мігрувати, розширювати ареал свого функціонування, а згодом переходити у літературну мову.

На сучасному етапі лінгвісти намагаються подати ареальну фразеологію як системне явище, розробити ефективні методи опису та

---

¹ Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – № 2. – с.15.

² Матвіяс І. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 23-27.

проаналізувати ФО у ідеографічно-тематичному аспекті, прослідкувати дериваційну базу та різноманітні способи фразеотворення¹.

Об'єктом вивчення діалектної фразеології є *діалектна фразема, діалектний фразеологізм (ДФ), або діалектна фразеологічна одиниця (ДФО)*. На думку В. Лавера, який займався фраземікою закарпатського діалекту, діалектний фразеологізм не слід ототожнювати із поняттями народна мудрість, прислів'я, приказка. Діалектну фразему дослідник визначає як “фразему, що має територіально обмежене поширення, тобто мовну одиницю, яка виникла й функціонує в певному наріччі, діалекті”². З. Мацюк подає визначення ДФ у своїй статті “Фразеологічні паралелі гуцульських та західнополіських говірок”: “Діалектний фразеологізм – специфічна мовленнєва одиниця територіального діалекту (говору, говірки) з локальними категоріальними ознаками та засобами їх вираження, що відсутні у літературній мові”³.

У книзі “Українська діалектологія”⁴ С. Бевзенко наголошує на таких відмінностях діалектної фразеології від загальнонародної:

1. ДФ різняться не лише компонентним значенням, а й семантикою.
2. ДФ творяться на основі словникового складу певного говору, говірки. Вони створюються в певній етнічній групі, зрозумілі лише на певній території і використовуються здебільшого в усному мовленні, є народними.
3. У діалектній мові простежуються процеси виникнення та фразеологізації словосполучень, видозміна їх структури та функціонування. Також живе мовлення піддається впливові діалектів української та інших,

---

¹ Яцьків М. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень // Міжнародний науковий вісник. – 2014. – Вип. 8 (27). – С. 259.

² Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук – Київ, 1992. – С.6.

³ Мацюк З. Фразеологічні паралелі гуцульських та західнополіських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 150.

⁴ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – Київ: Вища школа, 1980. – С. 195-198.

суміжних мов; це дає змогу дослідити такі явища, як фразеологічна синонімія та контамінація.

4. Властивістю ДФО є міграція, тому ареали фразеологізмів є широкими. Часто ареал стрижневого слова вказує лише на місце виникнення виразу, а не на місце його побутування.

Актуальним у вивченні діалектної фразеології є питання дослідження розвитку лексики і фразеології говірок окремих ареалів, якими займаються Г. Доброльожа (поліські говірки), П. Грищенко (середньополіські), М. Доленко, О. Очеретний (східноподільські), Н. Коваленко (західноподільські), Н. Бабич (буковинські), М. Демський, М. Онишкевич, Ю. Прадід, М. Яким (бойківські), Н. Романюк (наддністрянські), Й. Дзєндзелівський, В. Лавер (закарпатські), Н. Вархол, А. Івченко (лемківські говірки в оточенні словацьких), Р. Міняйло, В. Ужченко, Д. Ужченко (східнослобожанські, східностепові), А. Івченко, О. Плетнева, О. Юрченко (слобожанські). Багато ФО зафіксовано та описано у регіональних збірниках і словниках: «Сказав – як два слова зв'язав (2003) Г. Аркушина, «Красне слово – як золотий ключ» (2003) Г. Доброльожі, «Словник поліських говорів» П. Лисенка тощо.

Попри те, що фразеологія є достатньо молодою дисципліною, вчені змогли ґрунтовно дослідити термінологічний апарат, основні ознаки фразеологічної одиниці, системні зв'язки, подати класифікації ФО за різними аспектами. З середини 50-х років активно розвивається українська фразеографія.

На сучасному етапі утверджуються нові принципи та підходи до фразеологізмів: психокогнітивний, етнокультурний та культурологічний та набуває популярності вивчення ареальної (діалектної) фразеології, з якої вже представлено ряд статей та дисертаційних робіт.

РОЗДІЛ II

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВОЛИНСЬКИХ ГОВІРОК

Послуговуючись фразеοідеографічною ієрархією, яка описана у дисертації М. Олійник (*семантичний ряд – семантична група – семантичне поле – тематичне поле*), ми змогли виокремити два великі тематичні поля (“Людина”, “Сприйняття навколишнього світу”), які також ділимо на менші семантичні поля, групи та ряди. Для класифікації та структурно-семантичного, мотиваційного аналізу використано тисячу двісті сімдесят вісім (1278) діалектних фразеологічних одиниць зі “Словника волинських фразеологізмів” Н.Кірілкової та тридцять дві (32) фразеологічні одиниці, записані від інформаторів. Розпочнемо наше дослідження із усебічної характеристики фразеологізмів, які стосуються людини (1061 ФО).

2.1. Тематичне поле “Людина”

У межах цього тематичного поля виділяємо три семантичні поля та шістнадцять семантичних груп: “Зовнішній вигляд” (“Врода”, “Статура”, “Вікові особливості”, “Одяг”), “Внутрішній світ” (“Емоційний стан”, “Розумові здібності”, “Процеси пам’яті”, “Риси характеру”, “Поведінка”), “Дії та стани людини” (“Рухатися”, “Матеріальний стан”, “Працювати”, “Уживати алкоголь”, “Говорити”, “Стан здоров’я”, “Людські взаємини”).

2.1.1. “Зовнішній вигляд”

Розпочнемо з аналізу семантичного поля “Зовнішній вигляд”. Семантична група “Врода” має такі семантичні ряди:

1. “**Бути вродливим**” (3): *файний (файна, файне) з холери, грубо.* – дуже гарний; *ворони (сороки) вкрадуть кого, жарт.* – хтось дуже привабливий, гарний, чистий; *принц на білому коні, несхв.* – вродливий чоловік.

2. “**Бути негарним**” (3). ФО побудовані на основі порівняння: *як з мазі квітка, несхв.* – погана, невродлива (про жінку); *як свиня в коралях, звичайно зі сл. гарний, ірон.* – негарний, незграбний тощо < у фразеологічному

словнику української мови “як свиня в хомуті” [СФУМ, С. 631]; як чистило, зі сл. *гарний, несхв.* – негарний, невродливий.

3. **“Бути лисим”** (3): *під нуль(під нульовку)* – постригти налісо.

Декілька фразеологізмів утворені за схожою структурно-семантичною моделлю “як + предмет = лисий”: як коліно хто, *жарт – лисий.*; як макогін, *фам.* – лисий.

4. **“Бути неохайним”** (7): *душа зверху, жарт.* – мати не застібнену зверху сорочку, куртку тощо; *в чому киця на печі, в тому й на весіллі, зневажл.* – бути неохайним; як *стріха, зі сл. стирчить, несхв.* – не причесане волосся; *чмо болотяне, грубо.* – неприємний, неохайний; *дійти (докотитися) до ручки, несхв.* – не шанувати, занехаяти себе < у словнику “Слова з Болехова” фразеологізм “докотитися до ручки” має значення – деградувати, занепасти [СБ, С.166].

Можна виділити структурно-семантичну модель “як + об’єкт + місце]”: як *у боцьона на хаті, ірон.* – у когось неакуратна зачіска, *скуйовджене волосся; як у дурного на хліві, зневажл.* – неакуратна зачіска.

Семантична група **“Статура”** має такі ряди:

1. **“Міцний /кремезний”** (1): *товста (груба) шкіра (шкура) у кого* – бути міцним, загартованим.

2. **“Кволий”** (6): *мало каші з’їсти, жарт.* – кволий, такий, що не набув належної на свій вік сили; як *мняло, зневажл.* – кволий, неповороткий; *ходить по стінці, жарг.* – бути немічним, кволим; *холодне і голодне, несхв.* – хтось стражденний, недоглянутий.

Мотиваційною базою для виразів є лексеми-зооніми (горобець, півень): як *у горобця (гороб’я) під коліном (коліно, під хвостом), зі сл. м’язи, жарт.* – дуже слабкі; як *у півня литка, жарт.* – слабкі (про м’язи).

3. **“Худий / Товстий”:**

- **худий** (16): *аж очі світяться* – худий; *чахлик невмирущий* – худий.

Можна виділити такі мотиваційні моделі:

1) використання образного змісту лексеми “вітер”: *вітром здує, несхв.* – дуже худий (про людину і тварину); *за (з) вітром полетів би, ірон.* – худий, легкий;

2) використання лексеми “кістка”: *букет кісток хто, жарт.* – дуже худа людина; *шкура і кості* – худий.

Виділяємо таку структурно-семантичну модель “*як + предмет*”: *як велосипед, несхв.* – худий; *як драбинчак, фам.* – худий; *як паль, несхв.* – дуже худий; *бліда поганка, зневажл.* – худа, негарна жінка; *як тряся, звичайно зі сл.худий.* – дуже худий; *як таранька, несхв.* – худий; *як вішалка хто, несхв.* – дуже худий і високий (про людину); *як ровер, зневажл.* – худий; *як глист(глиста), грубо.* – хтось худий, високий, непривабливий; *як дошка, зі сл.пласка, проф.жарг.* – худа і висока (здебільшого про дівчину).

- **товстий** (12): *одежа тріщить* – товстий; *мішок поперечний, глузл.* – товста, огрядна людина.

Можна виділити таку мотиваційну модель:

1) використання цифрових та просторових характеристики: *два на два хто, жарт.* – дуже товстий; *метр на метр, ірон.* – дуже товстий (про людину); *ширший ніж (як) довший, ірон.* – дуже товстий.

Виділяємо таку структурно-семантичну модель “*як + предмет*”: *як барило, зневажл.* – товстий; *як бодня, переважно зі сл. товстий, несхв.* – гладкий, огрядний; *як міх вовни, жарт.* – 1. Гладкий, товстий хтось. 2. Неповороткий; *як сидуха, несхв.* – товста жінка; *як фляк, звичайно зі сл.вісить.* – обвислий, без належної форми; *як кабан (бочка), грубо.* – дуже товстий; *як піч* – дуже великий.

4. “Зріст”:

-“**високий**” (2):

Можна виділити таку структурно-семантичну модель “*як + предмет*”: *як драбинчак, фам.* – високий; *як тичка [на пасолу], жарт.* – високий і худий (про людину).

-“**низький**” (3):

Виділяємо таку структурно-семантичну модель “метр з (у) + предмет”: *метр з кепкою (шапкою), ірон.* – невисокого зросту; *метр з копійками, ірон.* – невисокого зросту; *метр у прижку, ірон.* – невисокого зросту.

5. “Частини тіла” (6): *мадам сижу, евф.* – сідниці; *сорок п’ятий розтоптаний, жарт.* – велика нога; *пасхальне горло, жарт.* – дихальні шляхи.

Виділяємо структурно-семантичну модель “як + живий / неживий об’єкт”: *як в кози рожки, зі сл.ножки, глузл.* – худі, криві; *як спічки, зі сл.ноги, зневажл.* – худі; *як у поліського злодія, із сл.нога, жарт.* – дуже велика.

Семантична група “**Вікові особливості**”:

1. “Молодий” (4): *в пацю раки (в пацьорки) вбиратися / вбратися, фам.* – підрости, ставати досвідченим; *встати піднятися) з колін на ноги, жарт.* – підрости; *як курячий пуп* – маленький, молодий; *під столом ходить* – хтось молодий, малий.

2. “Старий” (5): *як гриб, несхв.* – літня самотня людина; *великий лоб, грубо.* – доросла людина; *пісок сиплется з кого, фам.* – дуже старий; *не такий старий, як давній, жарт.* – старий; *сто літ в обід, ірон.* – старий.

У семантичній групі “**Одяг**” ми виокремили такі семантичні ряди:

1. “Невдало одягнутися” (22): *в чому гониться, в тому і Богу молиться, заст. несхв.* – не вміти відповідно до події одягнутися; *як до розсолу, зі сл.розібратися, несхв.* – легко вдягнений; одяг не відповідає погоді; *як корова пожувала, зневажл.* – щось вим’яте, звичайно про одяг або інші вироби із тканини; *як з очерету, ірон.* – неакуратний; *як на патикові, зневажл.* – вільно, широко, не припасовано (про одяг); *шиворот навиворот, фам.* – спіднім боком наверх (про одяг); *як на ягоди, зі сл.збиратися, несхв.* – не гарно одягатися, дуже просто; *голий, босий і в вінку (в рукавицях, простоволосий), зневажл.* – легко вдягнений; *ворон смішити (лякати), зневажл.* – виглядати невідповідно; бути погано одягненим тощо.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*як + означення*”: *як піддриганий, зневажл.* – не належним чином одягнений; *як підстреляний, ірон.* – хтось має короткий або нетеплий одяг, який не відповідає порі року;

2) “*як + об’єкт*”: *як фема бельська, глузл.* – недоладно, смішно, без смаку; *як свиня в рюшах, ірон.* – негарний, не мати належного вигляду, без смаку одягнений; *як голий з конопель, зневажл.* – дуже легко одягнений; *як телячий хвіст, ірон.* – не по фігурі (про одяг);

3) “*як + тварина + предмет*”: *як свині калатало, зі сл.пасують, ідуть, ірон.* – щось зовсім не пасує; *як корові сідло, зневажл.* – не личить, не пасує; *як муха слону, зі сл.пасувати, несхв.* – не пасувати; *як корові пацьорки, зі сл.гарно, личить, грубо.* – зовсім не личить.

Мотиваційною базою для ФО можуть виступати частин тіла (живіт, зад), які дуже видно у людини: *голим задом світити, грубо.* – мати непристойний одяг; *весь сором (встид) зверху, зневажл.* – голий; мало на комусь одежі; *трусити животом* – бути вульгарною або неохайно одягненим, надто оголеним тощо.

2. “Порваний одяг” (2):

Мотиваційною базою фразеологізмів є використання лексеми “собака”: *як у собаки з горла* – вим’ятий, подертий, неохайний (про одяг); *як у собаки в зубах був (побував), ірон.* – вим’ятий, подертий, неохайний (звичайно про одяг).

2.1.2. “Внутрішній світ”

Наступне аналізоване семантичне поле – “Внутрішній світ”, яке має п’ять СГ. Широкий спектр СР (семантичний ряд) представлений у семантичній групі “Емоційний стан”.

1. “Гніватися” (9): *брикати ногами, зневажл.* – виявляти незадоволення; *дивитися басом, несхв.* – виявляти незадоволеність *метати ікру* – хтось гнівається; *в пузир лізти, ірон.* – гніватися; *собаки беруть кого, грубо.* – злоститися, сердитись; *чорт ни чорт, і люди не такі* – бути всім

незадоволеним; *грюкати / грюкнути (брязнути, гримнути) дверима, несхв.* – виявляти спротив, незадоволення, незгоду тощо.

Декілька фразеологізмів мають структурно-семантичну модель “*аж + щось + місце + [дія]*”: *аж бульба з носа тече, зневажл.* – бути дуже сердитим, виявляти вороже ставлення до кого-небудь; *аж піна з рота* – гніватися.

2. “Боятися” (9): *коліна (коленки) трусяться, зневажл.* – боятися удавано; *мандраж бере, жарг.* – страшно; *мати повні штани, ірон.* – злякатися; *як ополосканий, несхв.* – зніяковілий, переляканий; *дихати через раз, грубо.* – боятися.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*волосся / чуб + дія*”: *волосся (коси) дибки (диба) стає встало (встали) у кого, ірон.* – кому-небудь стає дуже страшно; *чуб дибки став, і шапка спала, жарт.* – хтось дуже перелякався;

2) “*як + об’єкт + предмет*”: *як жид сала (Христа, віхтя), зі сл.боятися, жарт.* – дуже чогось боятися; *як заєць бубна, зі сл.боятися, зневажл.* – дуже боятися.

3. “Плакати” (4): *як бондарова (попівська, попова) корова, несхв. зі сл.ревти.* – плакати, ридати; *наварити солоної юшки, жарт.* – плакати; *розпускати / розпустити нюні (соплі), зневажл.* – плакати < варіант до загальноукраїнського фразеологізму “*розпускати слини*” [СФУМ, С. 614]; *наробити плачу* – розплакатися.

4. “Тяжко на душі / поганий настрій” (6): *бзик укусив кого, несхв.* – у когось поганий настрій, хтось перебуває у неврівноваженому стані, нервує, сердитий і т.ін; *вдарятися журбою об землю* – журитися; *не з тої ноги встати, ірон.* – бути лихим, не в настрої; *циганські діти не милі, ірон.* – нічого не хочеться; *переводити / перевести кров на воду, несхв.* – зіпсувати настрій; *не в своєму тілі(шкурі) хто.* – хтось душевно пригнічений.

5. “Осоромитися” (6): *в бичках і павутині* – почувати себе ніяково, осоромленим; *сісти в баяру, зневажл.* – осоромитись; *приносити (виносити)*

/ *принести (винести) двері на голові, несхв.* – зробити щось негідне, зганьбитися.

Можна виокремити таку структурно-семантичну модель “*дія + [частина тіло(лице)] + місце*”: *впасти в лопухи, несхв.* – осоромитися; *впасти лицем в болото* – осоромитися; *лицем в грязь упасти* – осоромитися.

6. “Ображатися” (6): *на ведмедя жолудь впав, ірон.* – хтось образився за дрібницю або безпідставно; *наїжити (наїжачити) шкіру, зневажл.* – сердитися, ображатися.

Можна виокремити таку структурно-семантичну модель “*дія + предмет + [місце]*”: *як гарбуз, зі сл. надувся, фам.* – образитися без підстави; *дутися, як легкі в горшку, ірон.* – ображатися; *надутися, як миша (миш) на крупу, жарт.* – дуже образитися; *надутися, як тісто в кориті, ірон.* – образитися.

7. “Переживати” (7): *гризти себе, несхв.* – перейматися, непокоїтися, дорікати собі; *місця не мати (знайти) [під ногами], несхв.* – дуже хвилюватися, тривожитися, непокоїтися; *як обезмачений, несхв.* – розгублений; *схвильований, заклопотаний; сам не свій (сама не своя)* – дуже перейматися чимось; *собаки їдять, грубо.* – непокоїтися, драгуватися; *чорти (бісики) беруть кого* – хтось злиться, нервується, хвилюється; *взяло за живе* – схвилюватися.

8. “Здивуватися” (4): *аж лоб похолов* – здивуватися, злякатися; *поті б’ють* – стривожений, збентежений; *робити / зробити великі очі, несхв.* – удавано дивуватися; *вилупити бахулі (байла) / баньки (беньки), грубо.* – здивуватися.

9. “Заздрити” (4): *нагті (пазюрі) згризати(гризти, кусати), ірон.* – заздрити.

Можемо виділити структурно-семантичну модель “*об’єкт + дія*”: *жаба давить (душить) задавила кого, ірон.* – бути заздрісним; *черви точать кого, ірон.* – заздрити; *чорти (бісики) беруть кого* – заздрити.

10. “Радіти / сміятися” (16): *щось веселе (веселу шкварку) з’їсти, жарт.* – сміятися; *пускати зубами зайчики, ірон.* – сміятися; *раденький, як (що) дурненький, грубо* – безпідставно веселий; *під стелю (до стелі, до неба) скакати (плигати)* – радіти, бурхливо виявляти свої емоції; *як слон, зі сл.радій.* – дуже; *на вухах стояти, жарг.* – радіти, бурхливо виявляти емоції; *заводити хихоньки та хахоньки, несхв.* – сміятися; *цвісти і пахнути, жарт.* – бути здоровим, у гуморі, життєрадісним; *повні штани радості (щастя), ірон.* – радіти через дрібницю; *на свої тридцять два зі сл. сміятися* – сміятися.

Виокремлюємо такі структурно-семантичні моделі:

1) “дія + частина тіла”: *дерти живота, зневажл.* – сміятися нестримно < у “Наддністрянському регіональному словнику” “дерти лаха” [НРС, С.159]; *рвати боки* – реготати;

2) “як + об’єкт + [предмет]”: *як дурень (циган) сироваткою, із сл.заливається, грубо.* – нестримно сміятися; *як німецька кобила, зі сл.реготати, несхв.* – дуже голосно;

3) “дія + порівняльний зворот”: *заливатися, як циган сироваткою, несхв.* – зухвало, нестримно сміятися; *шкірити зуби, як пес до кукурузи, грубо.* – сміятися.

11. “Почуватися ніяково” (6): *дати рожу, фам.* – засоромитися, почервоніти; *в дурнях стояти, зневажл.* – почувати себе ніяково.

Мотиваційні моделі:

1) використання образного змісту лексеми “ворота” із запереченням: *не в своїх воротах, несхв.* – ніяково; *не в свої ворота вскочити, несхв.* – почуватися ніяково;

2) використання образного змісту лексеми “очі” (емоція, яку можна прочитати по очам): *світити (блимати) очима, ірон.* – почувати себе ніяково; *ховати очі* – ніяковіти, соромитися своїх вчинків < у словнику фразеологізмів української мови ФО “ховати очі, погляд” – відвертатися, не дивитися на когось від ніяковості, сорому [СФУМ, С. 747].

12. “Почуватися / бути винним” (2): *знає кіт, чю сметану (сметанку) з’їв, ірон* – почуватися винним; *наїстися часнику, несхв* – бути винним < вплив українського народного прислів’я “*Не їла душа часнику, то й смердіти не буде*”.

13. “Дивуватися” (5): *вилупти бахулі (байла) / баньки (беньки), грубо* – здивуватися; *впасти в осад осадок), жарг.* – дуже здивуватися; *вмерти і не жити, зневажл.* – вияв подиву, обурення; *даватися диву* – дивуватися; *перевертатися / перевернутися у могилі* – виявляти обурення через чиїсь вчинки.

14. “Заспокоїти / Заспокоїтися” (4): *відправити на шайбу, проф. жаргон.* – заспокоїти знервовану людину, вгамувати гнів < зі сфери виробництва посуду: “*шайба*” – пристрій, за допомогою якого шліфують посуд, виправляють недоліки; *дати цицьки (циці) кому, грубо.* – заспокоїти.

Мотиваційна модель:

1) використання образного змісту лексеми “*пар*” (у значенні “звільняти емоції”): *випускати / випустити пару (пар), фам.* – заспокоюватися, ставати розсудливим, урівноваженим; *пар вийшов, ірон.* – заспокоїтися; *спустити сокиру.*

Семантична група “**Розумові здібності**” складається з семантичних рядів:

1. “Бути дурним” (50): *артист погорілого (погорєлого) театру* – дивак, кумедна людина; *ні до Бога ні до людей, зневажл.* – хтось не такий, як потрібно; *в макітрі макогона зломить, зневажл.* – дурний; *голова і два вуха, фам.* – нерозумна, нетямуща людина; *два Андрухи [один сліпий, другий глухий], несхв.* – дурні, недолугі, неспроможні зрозуміти; *олух царя небесного, грубо.* – нерозумний; *турок небесний, зневажл.* – неграмотна, нестаранна людина; *клямка падає / впала, зневажл.* – нерозумний; *як підстреляний, ірон.* – дурний, нерозумний; *не такий, як усі; з привітом (з привістом), ірон.* – 1. Дурний. 2. Дивак; *мішком з-за угла пришиблений, грубо.* – нерозумний; *розгубити (погубити, порозгублювати) клепки, несхв.* – бути

дурним; *село без дороги, глузл.* – нерозумний, недолугий; *сім до вісім не хватає, зневажл.* – бути дурним; *бракує звлин у кого, грубо.* – хтось розумово обмежений, недотепа.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*як + об’єкт*”: *як сибірський валянок, зі сл. тупий, зневажл.* – дуже; *як довбешка, грубо.* – дурний; *як двері хто, грубо.* – дуже нерозумний; *як Маруся, несхв.* – 1. Дурна. 2. Надто проста, примітивна, наївна; *як сто грам горошку, ірон.* – дурний; *як стовп, грубо.* – дурний;

2) “*місце + дія*”: *як з дуба (берези) впасти, грубо.* – бути дурним; *з печі впасти* – бути дурним;

3) “*щось + у голові = дурний*”: *тирса в голові, глузл.* – нерозумний; *вавка в голові у кого, зневажл.* – дурний; *мучка (тирса) в голові, зневажл.* – нерозумний.

Мотиваційні моделі:

1) використання слів на позначення дерев / дерев’яних предметів (фізичну нерухомість і тупість об’єднує компонент “відсутність активності”, тобто людина не послуговується розумовою діяльністю, не думає)¹: *дуб-дерево (дєрево), зневажл.* – недотепа, тугодум; *дуб дубом, зневажл.* – нерозумний, незнаючий;

2) використання образного змісту лексеми “*мишигін/мишигіне*” < *мішігін* – дурний, несповна розуму²: *мишигіне коп, заст.* – нерозумний; *як мишигіне, зі сл. дурний, зневажл.* – дуже; *мишигін гольц, зневажл.* – дурний; *як мишигін, зневажл.* – дурний; *тьотушка мишигіна* – дурна, нерозумна;

3) використання лексем-зоонімів (уособлення людської глупоти): *дурне теля, несхв.* – нерозумний, недосвідчений; *теля необлизане, зневажл.* – нерозумний; *як теля на мотузочку, несхв.* – дурний;

¹ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів, 2005. – С. 115.

² Короткий словник жаргонної лексики української мови = A Short Dictionary of Ukrainian Slang : містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – Київ: Критика, 2003. – С.175.

4) використання образного змісту лексеми “чудо”: *чудо горохове, фам.* – смішний, кумедний; *чудо в пір'ї (в пір'ях), ірон.* – хтось смішний або щось кумедне;

5) у фразеологізмах на позначення нерозумної людини часто використовуються компоненти “ум” (“розум”, “мозок”), “голова”: *голова на воші, грубо.* – нерозумна людина; *не дружити з головою, глузл.* – бути нерозумним; *не мати голови, зневажл.* – хтось нерозумний; *не мати лою в голові, зневажл.* – бути дурним; *немає кепала в голові, грубо.* – дурний; *полова в голові, зневажл.* – нерозумний хтось; *солома з половою в голові б'ється, грубо.* – нерозумний; *ума – палата, жарг.* – недоумкуватий; *ума не виніс хто, ірон.* – дурний; *голова тирсою (напхом) напхана, грубо.* – дурний, нерозумний; *мозгів, як у ракушки, глузл.* – нерозумна людина.

2. “Бути розумним” (5): *від Бога* – мати від природи талант, хист до якогось виду діяльності.

Мотиваційною базою деяких фразеологізмів є лексема “голова”: *голова не на шапку, ірон.* – розумний; *котьолок варить, жарт.* – розумний, кмітливий; *мати коп в голові, звичайно в імперативі, зневажл.* – бути розумним; *ходити до голови по розум* – бути розумним.

3. “Бути божевільним” (7): *Божжа людина, евф.* – божевільний; *перегрітися біля печі, проф. жарг.* – про неадекватну людину < зі сфери виробництва посуду: “піч” – пристрій, у вигляді закритої кабіни з високою температурою, на якому посуд проходить термічну обробку і готується до пакування; *схилитися на бакірку* – втратити розум; *зайшли шарики за ролікі, жарг.* – збожеволіти.

Одним із компонентів ФО може виступати лексема жаргонізм “криша” (= голова, здоровий глузд): *кришу знесло, грубо.* – втратити розум, збожеволіти; *криша їде / поїхала, грубо* – втратити розум, збожеволіти; *криша тече(потекла), грубо.* – втратити розум, збожеволіти.

4. “Удавати дурного” (2). У фразеологізмі *прикидатися / прикинутися шлангом(шнурком), жарг.* – робити вигляд, що не розуміє < жаргонізм

“шланг” (із мовлення злодіїв) вживається як синонім до слова “дурень”. Лексема-зоонім входить до структури ФО *рубати лебедя, ірон.* – удавати, що нічого не розумієш < ця тварина є не надто розумною.

Із розумом пов’язана семантична група “Процеси пам’яті”, в якій можна виділити чотири семантичних ряди:

1. “Згадувати” (2): *в голову стрельнуло, ірон.* – раптово виникло, сплигло у свідомості щось < у словнику “Слова з Болехова” *стрілити в голу (голову)* [СБ, С.127]; *стукнуло щось у голову* – згадати щось.

2. “Зрозуміти / запам’ятати (щось)” (3): *дійти шва (ума), жарт.* – зрозуміти; *зробити карб на лобі, фам.* – запам’ятати; *ні кує, ні меле, несхв.* – не розуміти.

3. “Не розуміти / знати” (12): *Бог [його святий] знає, уроч.* – ніхто не знає; *ноль по фазі (по модулю), жарг.* – ні з чим не обізнаний; *без зеленого поняття, ірон.* – абсолютно не знати чогось; *перший раз замужем, жарт.* – недосвідчений, необізнаний; *як свиня в гарбузах (апельсинах), зі сл. знатися, розбиратися, грубо.* – зовсім не розуміти чогось; бути необізнаним у певних сферах діяльності; *село без дороги, глузл.* – незнаюча і недосвідчена людина; *жити, як на пранувці, несхв.* – бути необізнаним, не знати того, що знають усі; *як мняло, зневажл.* – зовсім не обізнаний у чомусь; *як сьогодні народився (як сьогоднішній, вчорашній), несхв.* – необізнаний; неспритний, неповороткий; *олух царя небесного, грубо.* – той, що не розуміється на чомусь, не знає якоїсь нескладної (з погляду мовця) роботи.

За допомогою парних сурядних сполучників *ні.ні* утворено такі ФО: *ні тпру ні ме, зневажл.* – нічого не знати, не розумітися на чомусь; *ні бе, ні ме, ні кукуріку* – не розуміти.

4. “Забути” (5): *як горобець з гнізда, зі сл.вилетів, жарт.* – забути; *як за діда, зі сл.забути, ірон.* – зовсім, остаточно; *одгорала пам’ять, несхв.* – забути.

Мотиваційною базою двох ФО є лексема “голова”: *дірка в голові, грубо.* – схильність забувати; *не мати голови, зневажл.* – все забувати;

Семантична група “**Риси характеру**” складається з двох семантичних рядів:

1. “Негативна характеристика”:

-“**хитрий**” (7): *білий і пухнастий, ірон.* – людина, яка вдає себе порядною, чесною тощо; *вухами годований, заст.* – хитрий; *дурний, дурний, а(но) хитрий, ірон.* – хитрий; такий, що діє відповідно до своїх інтересів;

Декілька фразеологізмів мають структуру “*як + об’єкт / предмет*”: *як жид, зі сл.хитрий, несхв.* – дуже; *як твого батька син (діти, старший син), ірон.* – хитрий; *як сто китайців [вкупі], зі сл.хитрий.* – дуже; *як беркові штани, несхвальн. зі сл.розумний.* – хитрий.

-“**нахабний**” (12): *як лід на ставку, зі сл.слизький, несхв.* – підступний, непевний; *наплювати в тарліку, ірон.* – поведися щодо когось зухвало; *з рогами, ірон.* – агресивний, здатний давати відсіч; *розбирають / розібрать кошелики, несхв.* – нахабніти; *скакати (спішити), як чорт перед хмарою, несхв.* – зухвало себе поводити;

Структурно-мотиваційні моделі:

1. “*місце + дія*”: *з очей видерти, грубо* – зухвалий; *з-під чорта (квочки) яйця видерти, грубо* – зухвалий, підступний, хитрий;

2. “*встань + звернення + хай + об’єкт + дія*”: *встань, Аполон, хай Галюстер сяде, ірон.* – до людини, що виявляє зухвалість; *встаньте, дяче, хай сяду смердяче, грубо.* – до людини, що виявляє зухвалість.

Компонентом у деяких ФО виступають лексеми “*совість*”, “*стид*”: *ні стида ні сорому у кого, зневажл.* – хтось нахабний; *ні стида, ні совісті* – нахабна, безсоромна людина; *втратити (згубити) сором (встид), зневажл.* – знахабніти.

-“**жадібний**” (2): *жаба давить (душить) задавила кого, ірон.* – виявляти жадібність; *як жид труситься [на купині], глузл.* – шкодувати дати чогось.

- **“улесливий”** (1): *без мила лізти, глузд.* – бути улесливим < діалектний варіант до загальноукраїнського *без мила в душу лізти* [СФУМ, С. 286].

-**“допитливий”** (2): *любопитна Варвара, несхв* – людина, що надто цікавиться чужими справами; *як п'ять копійок вкупі, ірон* – допитлива людина.

-**“злий”** (8): *мати чорне піднебіння, несхв.* – бути злим, сварливим, агресивним; *показувати / показати кігті (пазурі). несхв.* – поводитися агресивно; *свиня з рогами, лайл.* – хтось агресивний; *їжачком стирчати, ірон.* – бути злим; *торба з дустом, грубо.* – нікчемна, зла людина < *дуст* – хімічний препарат у вигляді порошку, що використовується для знищення шкідливих комах [СУМ. Т.2. С. 441].

Можна виокремити структурно-семантичну модель *“як + предмет”*: *як поперечний, несхв.* – злий; *як собака (пес, псюра) на привязі, несхв.* – дуже злий; *як цербер хто, зневажл.* – дуже злий.

-**“удавано добра людина”** (3): *біла овечка, несхв* – удавано спокійна, сумирна людина; *святе та боже [на чорта схоже], зневажл* – удавано добра і сумирна людина; *нове (знова) сито [завжди] на кілочку, ірон* – удавано хороший, добрий.

-**“боязкий”** (9): *горе лукове, ірон.* – хтось безпорадний; *без роду-племені хто, несхв.* – хтось нікчемний; *як сало без хліба, жарт.* – дурний, нікчемний; *помічник маминого гаманця (пмк), жарт.* – мамин синок; *не вбий, не влий, зневажл.* – безвільна людина; *не мичить, не телиться, жарг.* – нерішучий хтось.

За допомогою парних сурядних сполучників *ні.ні* утворено такі ФО: *ні в городі Богдан ні в (на) селє селіван, несхв.* – безхарактерна, нічим не примітна людина; *ні жук ні рак, зневажл.* – безвольна, безхарактерна людина; *ні риба ні рак, несхв.* – безвольна, безхарактерна людина.

-**“байдужий”** (10): *по барабану* – однаково не зачіпає інтересів і почуттів; *до (по) фені кому, жарг* – однаково, байдуже; *не брати дурного в*

голову [а важкого (тяжкого) в руки] – не перейматися, не задумуватися над чимось; як до гори, зі сл.говори а гора горою, зневажл. – не слухати, робити своє; про мене, Семене – байдуже, нема значення; до одного місця, грубо. – байдуже; по цимбалах – однаково.

Допустова частка хоч є у структурі фразеологізмів, що характеризують байдужу людину: хоч полякам по коліна – байдуже, все одно; хоч би хни – байдуже; байдуже; хоч гад сичи, несхв. – байдуже, не бентежить чийсь спротив, неприйняття.

-“**лінивий**” (9): ложку води в хату не внесе, зневажл. – дуже лінивий; за зимну воду, зі сл. не братися, зневажл. – ледачий; ні ззаду ні спереду, ірон. – бути лінивим; молоко [на голові] кисне, ірон. – лінивий; повільний; по лавці не посунути (посунеться), зневажл. – дуже лінивий; де сядеш, там і влізеш, несхв. – лінуватися працювати, ледарювати.

Структурно-семантична модель “як + об’єкт”: як вош, зі сл.лінивий, зневажл. – дуже; як бочанець у жнива, заст. – неповоротний, повільний, лінивий; як та (тая) нєзна (нєнзя), зневажл. – лінивий, неактивний, безтолковий хтось.

- “**невмілий**” (4): як ведмідь до горобців, зі сл. справний, зневажл. - незграбний, невмілий.

Лексема “руки” є мотиваційною базою ФО: дві руки ліві, грубо. – нездара, нероба; руки не з того (заднього) місця ростуть, грубо. – нероба, невмілий; руки не там пришиті, глузл. – невмілий.

-“**гордий**” (6): не впади, пороше, на моє хороше, ірон. – бути зверхнім, нетерпимим до інших; про дуже самовпевнену людину; дерти голову [як попова кобила], ірон. – виявляти зверхність, зарозумілість; лізти по драбині, а упасти з лесніци, зневажл. – пихатий, зарозумілий; пальці віялом (вєяром). ірон. – бути пихатим, самовпевненим; [як] принц наслідний, ірон. – хтось пихатий, зарозумілий; руки в боки, несхв. – виявляти зверхність, небажання працювати.

- **“скупий”** (5): *за копійку горобця заганяє, зневажл.* – дуже скупий; *справжній зацєнтій, ірон.* – дуже скупий; *кусок в горлі застряне* – шкодувати щось для когось.

Структурно-семантична модель *“щось + не випросиш”*: [і] *кришки [хліба] не випросиш у кого, ірон.* – хтось дуже скупий; *снігу зимою не випросиш у кого, ірон.* – скупий.

- **“нечесний”** (4): *не без гріха хто, ірон.* – грішний, не зовсім чесний; *як руки підніме, то листя, як з дерева, посиплеться* – мати багато гріхів; *шукура барабанська, несхв.* – хтось нечесний, підступний; *як беркові штани, несхвальн. зі сл. чесний* – нечесна, хитра людина.

- **“неприятний”** (2): *дивитися звіром, несхв.* – бути неприятним < вплив загальноукраїнського *“дивитися вовком”* [СФУМ, С. 197]; *на дух не виносити (переносити, переварювати) кого, несхв.* – неприятно ставитися.

- **“некультурний”** (3): *як з очерету, ірон.* – некультурний.

Мотиваційною особливістю є використання лексеми *“ліс”*: *як з лісу випущений хто, зневажл.* – некультурний; *як в лісі народився* – невихований.

- **“неуважний”** (3): *Сава – роззява, несхв.* – неуважний хтось; *іде на коні і коня шукає, несхв.* – неуважний; *трохи тормоз, трохи плуг [але друг], жарг.* – хтось не дуже кмітливий. Лише один фразеологізм має значення **“уважний”**: *дивитися в оба* – бути дуже уважним < діалектний варіант до загальноукраїнського *“дивитися обома”* [СФУМ, С. 198].

- **“впертий”** (6): *як баран, переважно зі сл. впертий, зневажл.* – дуже впертий; *мати десь кого* – не зважаючи на чийсь думку, зневажати когось; *стати дуба (дубом), зневажл.* – уперто стояти на своєму; *тугий, як глина, проф., жаргон.* – впертий, не піддається впливу, навчанню тощо < зі сфери виробництва посуду: маса, з якої виготовляють посуд, становила суміш глини, каоліну і вапна; після відповідної обробки, глина набувала такої густини, що з неї можна було робити лише одну конкретну форму.

Допустова частка хоч також є у структурі фразеологізмів, що характеризують вперту людину: *хоч стріляй, ірон.* – упертий; *хоч сучків (стовп) на голові теши, несхв.* – впертий.

- **“інше”** (8): *як жидівський борщ* - дратівливої вдачі людина; *така вже вдача собача, грубо* – ніякий, поганий; *ні тенди (тенде) ні сєнди (сєнде)* – ніякий (про людину); *як гриб, несхв.* – не виявляти активності, без руху; *як лезо плоский, жарг.* – занадто відвертий, прямий; говорить, що думає; *польки (польський) характер* – дратівливий; *вільний художник* – людина, не обтяжена обов’язками; *вродитися і вдатися і в ці люди податися, несхв.* – мати погану вдачу.

2. “Позитивна характеристика”. У волинських говірках зафіксовано дуже мало ФО (порівняно з семантичним рядом “Негативна характеристика”) на позначення позитивних рис характеру людини. Можемо виокремити такі:

- **“працьовитий”** (1): *легкий на підйом, схвальн.* – активний, ініціативний.

- **“спритний”** (2): *яйце з-під сучки (з-під чорта яйця) дістати хто, вульг.* – дуже спритний, такий, що робить неможливе; *як огурчик, зі сл. свіжий, схвальн.* – бадьорий, сповнений сил.

- **“наполегливий”** (6): *як баран у сіно, зі сл. упиратися*, несхв. – дуже настирливо; *землю гризти, ірон.* – дуже старатися домогтися чогось; *іти по трупах, зневажл.* – незважаючи ні на що, не рахуючись ні з ким, намагтися досягти своєї корисливої мети, робити все для власної вигоди; *як окунь проти води, зневажл.* – упиратися; *переступити (продати) [через рідну] матір [батька]* – домогтися вигоди будь-якою ціною; *ліктями розшитовхувати / порозшитовхувати, несхв.* – домагатися свого некоректно, незважаючи на думку інших.

- **“досвідчений”** (1): *знати, що по чому* – бути досвідченим, бувалим.

- **“тихий”** (4): *як сало в посилиці, жарт.* – спокійна людина; *хоч танцюю (пляши) на голові у кого.* – надто спокійний, флегматичний.

Одним із компонентів деяких фразеологізмів слугують зооніми: *мухи не обідить* – тихий, добрий; *навіть мошки не потравить (потруїть), жарт.* – спокійна, неагресивна людина.

- **“лагідний”** (3): *мати Бога в пузі* – бути милосердним, справедливим тощо.

Структурно-семантична модель *“хоч + місце + дія = лагідний”*: *хоч за пазуху клади* – лагідний; *хоч до серця прикладай* – лагідний.

Семантична група **“Поведінка”** складається з таких семантичних рядів:

1. “Насміхатися” (19): *соки виварювати (випивати / випити) з кого* – когось мучити, знущатися з когось; *як вуж жабу ссе, несхв.* – мучити когось, знущатися з когось; *либу давити, жарг.* – насміхатися; *доставати гезунд у кого, заст.* – знущатися з когось; *їсти живі печінки, несхв.* – завдавати душевного болю, мучити; *капати на душу кому, несхв.* – завдавати кому-небудь душевного болю, страждань; *насмійки кидати, несхв.* – глузувати з когось; *лити голій (жиру) за душу, несхв.* – завдавати неприємностей, болю; *гризти, як ондатра очерет, ірон.* – мучити когось; *нижче плінтуса опустити, жарг.* – зневажити когось; *різати по живому* – завдавати болю, страждань; *[ні] у (в) гріш не ставити кого, несхв.* – зневажати когось; *заживо (живцем) ховати кого* – мучити; *змішати з гразею (грязюкою), зневажл.* – зневажить, насварить; *заплямувати чийось гідність, зганьбити когось.*

Мотиваційні моделі:

1. використання лексеми *“душа”*: *царапати душу і серце (серця), несхв.* – задавати душевного болю; *жилувати душу, несхв.* – допікати;

2. використання образного змісту лексеми *“ноги”*: *взять под (під) ноги, зневажл.* – зневажати; *втирати / витерти ноги об кого, зневажл.* – зневажати когось; *брати / взяти під ноги, зневажл.* – зневажати когось, не враховувати чийось інтересів, думок тощо.

2. “Вередувати” (7): *сукати (сучити) ногами, несхв.* – вередувати; *як циган кіньми (милом) торгує, звичайно зі сл.перебирати, несхв.* – вагатися у

виборі чогось, вередувати; *ялова-телись*, ірон. – вимагати чогось неможливого, нереального < *яловий* – який не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин) [СУМ. Т. 11. С. 644]; *виносити мозги* – вередувати; *випити всі соки* – вередувати.

Структурно-семантична модель “*щось + показувати*”: *фокуси показувати*, *несхв.* – вередувати; *коніки показувати*, *несхв.* – робити щось несподіване або нерозумне; вередувати.

3. “**Дошкуляти / Набридати**” (17): *капати на душу кому*, *несхв.* – набридати; *наступити на хвіст*, *жарт.* – дошкуляти; *пудрити / запудрити мізки*, *жарг.* – морочити, дурити кого-небудь; *тріпати / витріпати нерви*, *несхв.* – дошкуляти, дратувати, виводити з урівноваженого стану кого-небудь; *забити гаки-баки*, *несхв.* – морочити; *підсолювати сіль*, *несхв.* – розпалювати сварку, говорити щось прикре; *смикати kota за вуса (хвоста)*, ірон. – дратувати; *лізти як жаба на качан* – набридати.

Структурно-семантичні моделі:

1. “*дія + речовина + місце*”: *насіпати (натрусити) снігу за комір* – сказати щось дошкульне; *натрусити піску за пазуху*, *жарт.* – сказати щось дошкульне;

2. “*як + об’єкт + предмет*”: *як п’яний до плоту*, зі *сл.пристати*, *приставати*, *грубо.* – дуже домагатися чогось; *як п’яний до радіо (радіва)*, зі *сл.пристати*, *жарт.* – дуже; *як гімно до штанів*, зі *сл.прилипнути*, *вчепитися*, *пристати*, *несхв.* – міцно;

3. “*як + означення + об’єкт*”: *як гадка муха*, зі *сл.приставати*, *зневажл.* – дуже; так, що не можна вивільнитися, позбутися; *як та (тая) незна (нензя)*, *зневажл.* – плаксивий; набридливий; *як червива редька*, зі *сл.надоїв*, *набрид.* – дуже; *як банний лист*, зі *сл.причепився*, *несхв.* – дуже набридливий.

4. “**Бешкетувати**” (14): *відірви і викинь*, *зневажл.* – бешкетник; хтось збиточний; *як вош (воша) на гребінці*, ірон. – хтось вертливий, непосидючий; *грати вар’ята*, *несхв.* – поводити себе невідповідно; *кара небесна*, *несхв.* –

хтось збиточний, нерозумний; *мати курдюка, несхв.* – бути непосидючим, крутитися (про дитину) < “*курдю к*” – жирове відкладення біля хвоста у деяких порід овець [СУМ. Т. 4. С. 407]; *приносити (виносити) /принести (винести) двері на голові, несхв.* – наносити збитки; гамірно себе поводити; *ходити ходура, несхв.* – поводити себе неспокійно; щось ламати, нищити; *чорт на ниточці, несхв.* – непосида; *як шило, несхв.* – непосидючий, спритний; *шило в попі, жарг.* – дуже активний, збиточний (про дитину).

Структурно-семантична модель “*робити / наробити + щось*”: *робити / наробити біди, несхв.* – бешкетувати; *робити / наробити чудеса (чудес), ірон.* – бешкетувати, робити збитки (про дітей); *робити мерву (мерво), грубо.* – бешкетувати (про дітей); *наробити крику (галасу, репету), несхв.* – шуміти, поводитися збуджено, привертаючи загальну увагу.

5. “**Шкодити, робити щось таємно**” (8): *гадом буду, жарг.* – на зло, всупереч комусь, чомусь; *кров виссе і дірочки не зробить, ірон.* – робити кому-небудь зле без докору совісті; *заробити пасків* – завинити, зробити шкоду; *як кіт на попелі, зневажл.* – зробити шкоду; *наробити ділов* – нашкодити, робити щось погане; *наробити, як на купині, зневажл.* – нашкодити.

Структурно-семантична модель “*як + об’єкт + предмет*”: *як мавпа папір (газету), зі сл.дерти, рвати, ірон.* – завзято робити щось непотрібне; псувати щось; *як тузік грілку (з грілкою), жарг.* – псувати, занедбати щось.

6. “**Підлещуватися**” (3): *як ласочка (ласочкою) тертися* – підлещуватися; *мести дорогу хвостом, несхв.* – підлещуватися; *стелитися барвінком* – догоджати.

7. “**Опікуватися**” (8): *брати/взяти під крильце (крило), ірон* – опікуватися кимось; *гріти вулицю, ірон.* – опікуватися чужими або невдячними людьми. Зафіксовано дві ФО зі значенням “**не опікуватися кимось**”: *двадцять (десять) буде з кого, ірон.* – не треба особливо опікуватися; *пускати / пустити (кинути) напризволяще, несхв.* – не пильнувати когось, кимось не опікуватися.

Мотиваційні моделі:

1) використання лексеми “водити” у поєднанні з лексемами, які позначають щось, за що можна взятися і вести: *водити за ручку (руку), несхв.* – допомагати в усьому, позбавляючи самостійності; *водити на шнурочку кого, несхв.* – позбавити когось самостійності, не відпускати від себе;

2) використання лексем, які мають значення “дмухати на когось”:
порошинки (пилінки) здувати з кого, ірон. – надмірно опікуватися кимось;
хухати і дмухати на кого, на що. – дуже пильнувати когось, плекати щось.

8. **“Контролювати когось”** (3): *стояти з нагайкою, несхв* – пильно контролювати чийсь роботу; *стояти над головою, несхв* – заважати своє присутністю комусь працювати. 2. пильнувати; *стояти, як смерть (гріх, кат) над душею, несхв* – заважати, створювати дискомфорт своєю присутністю < у говірках розширена структура загальноукраїнського фразеологізму *стати / стояти над душею у кого і без додатка* [СФУМ, С. 692].

2.1.3. “Дії і стани людини”

Різноманіттям семантичних груп і рядів вирізняється семантичне поле “Дії та стани людини”.

До прикладу, СГ “**Рухатися**” складається з 18 семантичних рядів:

1. **“Стояти”** (3): *стати пам’ятником (статуєю)* – незворушно стояти; заважати.

Можна виокремити структурно-семантичну модель “*як + об’єкт*”: *як стовбень, зі сл. стояти, зневажл.* – непорушно, нічого не роблячи; *як стовп, грубо зі сл. стати.* – непорушно.

2. **“З’являтися”** (6): *скакати (спішити), як чорт перед хмарою, несхв.* – раптово з’являтися; *як з полови, зі сл. вискочив, заст.* – раптово, несподівано з’явитися.

Компонентом деяких фразеологізмів виступає лексема “чорт”: *як чорт з табакерки, зі сл. вискочити.* – раптово, нагло, зненацька; *як чорт з очерету, ірон. зі сл. вискочити.* – раптово; *як чорт з-під куща, зі сл. вискочив,*

вихопився – раптово з’явився; *як вовк (чорт) з ополонки, зі сл.вискочити, несхв.* – раптово, нагло, зненацька.

3. “Тікати / Зникнути” (13): *пульою (пулей) вилетіти (вискочити), зневажл.* – втікти, вийти швидко, почувуючись ніяково; *гострити нагострити лижі, жарт.* – збиратися тікати; *дати пьори (пьорки, тьорки), зневажл.* – утекти; *як дурень з мосту, із дієсловами руху, зневажл.* – дуже швидко, нерозважливо, необережно; *збрати одвірки плечима, зневажл.* – утекти; *згинутти (щезнути) з очей* – перестати з’являтися де-небудь, перед кимось; *зникнути; злиз як камфора[з бутилки]* – безслідно зникнути < “камфорá” – пахуча безбарвна кристалічна речовина, що застосовується в медицині й техніці [СУМ. Т. 4. С. 85]; *як пан побував* – зникнути; *піти через румунську границю, заст.* – зникнути; *рвати кігті, жарг.* – тікати; *розбігатися / розбігтися по кутках, несхв.* – тікати.

Компонентом деяких фразеологізмів виступають лексеми “ноги”, “п’яти”: *давати на п’ятки* – тікати; *скипидаром п’яти мазати / намазати, зневажл.* – тікати; *зробити ноги, зневажл.* – тікати.

4. “Бити” (17): *будеш синім, грубо* – погроза набити; *як гаман (гамана) в мішку, зі сл.бити, зневажл.* – дуже сильно; *ганяти круг (кругом) хати, ірон.* – побити (про жінку); *міряти лозиною, зневажл.* – бити; *надавати ліваків, грубо.* – набити; *обкладати боки* – бити; *розкрасити, як писанку, ірон.* – побити (із синцями); *розквасити носа, несхв.* – побити до крові носа; *хрестити різками* – бити;

Структурно-семантичні моделі:

1) “дати + предмет = побити: *дати гамана, дит.* – побити; *дати [доброго] дрину (дрином), грубо.* – набити; *дати паска кому, фам.* – набити (про дитину);

2) “щось + дія”: *горіхи порахувати, несхв.* – побити; *зірки пощитати (полічити), грубо.* – бути побитим;

3) “руки + дія”: *руки прикладати, несхв.* – бити; *простягати / простягти руки до кого, несхв.* – 1. Бити когось. 2. Мати намір набити когось; *розпускати / розпустити руки, несхв.* – бити когось.

5. “**Вбити**” (1): *до клямки, грубо.* – вбити (про тварину).

6. “**Покарати**” (22): *будеш бідним (бідний), зневажл.* – погроза покарати кого-небудь; *дати вербової каші (різки), несхв.* – покарати; *іжиця, іжиця, різка прилижеться, жарт., заст.* – погроза покарати учня; *до льоду (в стінку) прилипнеш (влипнеш, пристанеш), грубо.* – погроза покарати; *як мавпа папір (газету), зі сл.дерти, рвати, ірон.* – погроза покарати; *нема доброї палки на кого, несхв.* – хтось заслуговує на покарання; *поставити на гречку (горох), звичайно в імперативі.* – погроза покарати; *пофарбувати (покрасити) в зелений колір, жарт.* – покарати; *розтерти з землею* – покарати; *устроїти вирвані годи* – погроза покарати когось; *вбити дурь* – покарати.

Деякі фразеологізми утворені за допомогою соматизмів: *витовкти (натовкти) носом, грубо.* – покарати; *[і] рука не відсохне (руки відсохнуть (повідсихають), лайл.* – понести покарання за злі вчинки; *за вухо матню) і на сонечко (сонце), жарт.* – покарати; *дістати по лобі, грубо.* – бути покараним; *кості не збереш, грубо.* – погроза набити, покарати кого-небудь; *перехилити через коліно, жарт.* – покарати; *зуби пощитать, грубо.* – погроза покарати; *руки чешуться у кого.* – мати намір покарати когось; *всі шкури здерти* – покарати.

Лексема “роги” виступає компонентом ФО: *вставити (вправити) роги, грубо.* – побити, покарати; *обламати (вкоротити) роги, грубо.* – покарати.

7. “**Ходити**” (19): *дихати / подихати свіжим повітрям, ірон.* – гуляти, знаходитися поза приміщенням; *од ірши до ірши, зі сл.ходить.* – туди-сюди; *намилити лижі, ірон.* – зібратися кудись, мати намір кудись піти, поїхати; *потрусити жиром, жарт.* – пройтися; *походеньки справляти, зневажл.* – не відомо де ходити, уникати роботи; *ледь тягти хребта, несхв.* – повільно іти; *як глухий на концерт, зі сл.іде.* – невпинно, настирливо, незворотньо; *за море*

збирать помідори, зі сл. піти, несхв. – не відомо, чому довго не повертатися; *піти по хатках, несхв.* – не бути дома, піти до когось без нагальної справи < у Наддністрянському регіональному словнику словнику “*піти на хати*” – піти на посиденьки [НРС, С.206].

Деякі ФО мотивуються лексемою “ноги”: *на своїх двох, ірон.* – пішки; *збивати ноги, несхв.* – багато ходити; *їхати автоп’ятками, фам.* – іти пішки; *стоптати ноги, несхв.* – багато ходити; *топати носки, жарт.* – іти;

Структурно-семантичні моделі:

1) “*як + означення + корова*”: *як бондарова (попівська, попова) корова, несхв. зі сл. ходити.* – скрізь; *як жидівська корова, зі сл. тинятися, ходити, вештатися тощо, глузд.* – не відомо де, без мети, без нагляду;

2) “*(іти) в + місце*”: *в кручу, зі сл. піти, зневаж.* – нікуди не піти; *в купину на качині яйця, зневажл.* – нікуди не піти; *іти / піти в очерет, зневажл.* – нікуди не піти, звичайно у відповідь на репліку зі словом піду.

8. “Поспішати” (13): *бігти попереду паровоза* – невиправдано поспішати; *з гілля зірвався хто, ірон.* – метушитися; *без задніх ніг. зі сл. бігти, жарт* – дуже швидко; *скакати (спішити), як чорт перед хмарою, несхв.* – дуже поспішати; *ходити валюнетки, несхв.* – метушитися.

Деякі фразеологізми утворені на основі порівняння: *як на зломану голову, зі сл. бігти, несхв.* – дуже швидко; *як сраний віник по хаті, зі сл. бігати тощо, лайл.* – метушитися, не знаходити собі місця; *як курка (півень) без голови, несхв.* – метушитися.

Можна виокремити структурно-семантичні моделі:

1) “*аж + предмет (у вухах) + дія*”: *аж болото за вухами скаче, зневажл.* – дуже швидко бігти; *аж вітер у вухах свище (свистав, засвистів), із дієсловами руху, ірон.* – дуже швидко; *аж куфайка (кухвайка) звертається, фам.* – квапливо, поспішаючи;

2) “*як + об’єкт + дія/місце*”: *як голий купатся, зі сл. спішить несхв.* – дуже; *як німий на суд, із дієсловами руху, несхв.* – поспішати без потреби.

9. **“Падати”** (4): *вдарити поклона* – впасти; *забити вовка* – упасти спіткнувшись; *знайти рубля* – спіткнутися і впасти (про малу дитину); *піти корчака (нюра), жарт.* – спіткнутися і впасти.

10. **“Сидіти”** (4): *як на кілочку, зі сл.сидить, несхв.* – невпевнено, в очікуванні неприємностей.

Продуктивною є структурно-семантична модель *“як + об’єкт + місце”*: *як курка на яйцях, звичайно зі сл.сидіти, ірон.* – полохливо; *як миша під віником, зі сл.сидить, зневажл.* – не виявляючи активності; *як вош у бороді, зі сл.сидить, ірон.* – тихо, не виявляючи активності.

11. **“Знищувати / руйнувати”** (1): *розтерти з землею* – ущент зруйнувати, знищити.

12. **“Їхати”** (3): *по лавці, зі сл.поїхати, глузл.* – нікуди не поїхати; *з печі на лавку, зі сл.поїхати, зневажл.* – нікуди: про людину, яка лише нахваляється кудись поїхати; *їхати / поїхати в березелі, зневажл* – нікуди не поїхати.

13. **“Їсти (або бути голодним)”** (40).

Виокремлюємо відтінки значень: 1) немає / мало їжі – *в душу не вб’єш (не лізе) що, ірон.* – немає бажання їсти; *миша (миш) повісилась, жарт.* – порожньо, немає їжі; *що коту муха, ірон.* – мало (про їжу); 2) хотіти їсти, бути голодним – *висадити лопатень, грубо.* – хотіти їсти; *покласти зуби на лавку* – голодувати; *ведмедя з’їв би, жарт.* – дуже голодний; *цвяшки жарені їв би, фам.* – дуже голодний; *пообідати і хліб їсти, несхв.* – залишитися голодним; такий, що їв і не наївся; *на очі не бачити* – голодний; 3) їсти – *кинути за пліт* – перекусити; *затравити жучка, жарт.* – перекусити; *класти, як на вишки (не в себе), зневажл.* – дуже багато їсти; *мох і болото зі сл.з’їсти, ірон.* – абсолютно все; *перебирати харчами* – погано їсти, вередувати; *діставати з рукава (з-під поли), зневажл.* – ховаючись, потайки їсти; *як не в себе, зі сл.їсти, ірон.* – дуже багато, жадібно; *скорий до ложки, несхв.* – любить поїсти; *ударитися в їжу, жарт.* – почати їсти; 4) бути ситим

– голодний, як мельникова курка – ситий; від столу – бути ситим; попхни на соломку, жарт. – бути ситим;

Компонентом багатьох ФО виступають соматизми: як не своєю губою, зі сл.їсти, ірон. – неакуратно; докласти пуза, жарт. – доїсти; дуже наїстися; жаби в животі квакають, несхв. – голодний; за вухо не винесеши (не потягнеши, не сховаєши), жарт. – можна їсти у темноті; кишка кишиці дулю тиче, зневажл. – голодний; клоччя та вовна аби киша повна, жарт. – наїстися будь-чого; бути невибагливим до їжі; язика ковтнути, несхв. – з’їсти з великим задоволенням; з кулака, зі сл.їсти – потайки, ховаючись; лоб твердий, жарт. – ситий < вплив українського народного прислів’я “Живіт товстий, а лоб твердий”; напихати / напхати (набити, начинити) мацька (мацьок, кендюха, воло), грубо. – їсти що-небудь, наїдатися; < мацьок, кендюх, воло – шлунок тварин; пуп розв’язався у кого, жарт. – багато їсти; роб (губа) дирявий, зневажл. – про людину, яка незграбно їсть: падає їжа з рота; смоктати лапу (пальця), несхв. – бути голодним; на першому сиджу, а останній в горлі (з горла) стирчить, жарт. – ситий, не спроможний більше з’їсти.

Структурно-семантичні моделі:

1) “як + об’єкт”: як горобець (горобчик) зі сл.їсть дзбоьнув, фам. – мало; як курчатко (курча), зі сл.подзобав, фам. – хтось спожив мало їжі; як молотник, зі сл.їсти, фам. – багато;

2) “на + два/дві + предмет”: на дві гулі [пхати], фам. – їсти з апетитом; на два горла, зі сл.їсти – пожадливо.

14. “Спати” (9): як бабок - зі сл. спати – міцно; здавати на пожежника (пожарника), жарт. – дуже міцно спати; як у маковці, схвальн. зі сл.спати – міцно; на сідало, зі сл.їти, жарт. – спати, готуватися до сну; бачити десятий сон – спати; з курми, зі сл.лягати, фам. – рано; сонна тютя, зневажл – заспаний. Дві ФО мають значення “хропіти”: давати /дати бурчака, жарт. – хропіти; поїхати до Харкова, жарт. – хропіти.

15. “Вчиняти злочинні дії” (7): жити, як в чорта на крилах, несхв. –

скоювати злочин і завжди залишатися безкарним; *знати дорогу, несхв* – зробити якийсь поганий вчинок; *сушити сухарі, ірон.* – готуватися до відбування покарання у в'язниці.

Компонентом фразеологізмів також може виступати лексема “руки”: *липкі руки в кого, зневажл.* – хтось зазіхає на чуже, може вкрати, привласнити що-небудь; *руки чешуться у кого.* – мати намір щось вкрати; *ловити / піймати (зловити) за руку, несхв.* – побачити, виявити що хтось краде, робить негідні вчинки; *приставити (приросли) ноги (руки), несхв.* – вкрати.

16. “Вигнати” (6): *дати коліном під зад, ірон.* – вигнати; *лобом двері відкривати / відкрити, грубо.* – бути вигнаним; *піти за свояками, звичайно в імперативі.* – погроза прогнати; *в три шиї, зі сл.гнати, грубо.* – безапеляційно.

Можна виокремити структурно-семантичну модель “*як + означення + назва тварини*”: *як паршивого (сичливого) kota, зі сл.викинути, вигнати тощо, зневажл.* – з великим скандалом, безапеляційно; *як [паршиве] кошеня (котеня), зі сл.викинути, зневажл.* – без жалю, легко, не зазнавши спротиву.

17. “Хотіти” (8): *душа [так і просить]* – дуже чогось хотіти; *розкатати губу, жарг* – мати намір одержати те, що не належить; *руками і ногами* – дуже хотіти. Фразеологізми зі значенням “**забаганка**”: *захотіти на роверчика, жарт.* – безглузда забаганка; *марципани з долотом, жарт.* – не відомо що, забаганка; *слон в шоколаді, жарт.* – великі забаганки; *хотіти обметици, ірон.* – невідомо що, забаганка < *обмéтица* – рештки борошна, які обмітають з млинового каменя, а також борошняний пил, що осідає у млині [СУМ. Т. 5. С. 537]; *шампанське (шампанського) з ананасами, зневажл.* – велика забаганка.

18. “Просити” (5): *кожному стовпу кланятися, ірон.* – принижуватися, просити; *рушники засилати* – не знати, як випросити щось; *хапати за поли, несхв.* – просити.

Компонентом деяких фразеологізмів є лексема “*коровай*”: з *короваєм*

[стрічати] – не знати, як впросити виконати певну роботу; *спекти коровай*, *ірон.* – не знати, як догодити, випросити щось.

Ще у одній семантичній групі “**Матеріальний стан**” виділяємо такі семантичні ряди:

1. “**Жити бідно / багато**” (20): *голий, босий і в вінку (в рукавицях, простоволосий), зневажл.* – бідний; *голий підпережися* – бідний; *голий як латши* – бідний; *жадний [до] куска хліба, несхв.* – бідний, матеріально незабезпечений; *жити на поданє, несхв.* – бідувати; *з кошика і грошика, зі сл.жити.* – бідно; *ні за мною (ним, нею) ні переді мною (ним, нею), ірон.* – не мати великих матеріальних цінностей, нічого не нажити; *пити прісну (голу) воду, несхв.* – бідно жити; *тоненько прясти* – бідно жити; *копійки рахувати, ірон.* – не мати грошей; *голим задом світити, грубо.* – бути бідним; *тікай, голий, бо обдеру* – дуже бідний; *лантух (торба, мішок, міх) з грошима (грошами), ірон.* – хтось дуже багатий.

Поширеною структурно-семантичною моделлю є модель “*як + місце*”: *як у Христа (Бога) за пазухою, зі сл.жити, фам.* – дуже добре; *у пана в халявах* – добре жити; *як у попа за пазухою, зі сл.жити, жарт.* – дуже добре; *як у Бога за пазухою, схвальн.* – безпечно, добре; *як у маковці, схвальн.зі сл.жити* – добре.

Компонентом двох ФО є лексема “*миша*”: *мишача (щурача) доля, заст.* – нещасний, бідний, не шанований; *як сусідська (костельна) миша* – дуже бідний.

2. “**Мати певний соціальний стан**” (21): *багатенький буратіно, зневажл.* – заможна людина; *допасти (добратися) до корита, зневажл.* – мати сталі значні прибутки, призначені лише для обраних; *остання як у попа жінка, жарт.* – не останній хтось; *загриміти під фанфари, ірон.* – стати відомим через погані вчинки; *[зробити (зроби)] з Івана пана (пан), несхв.* – невідповідність внутрішньої суті людини її посаді, статкам, владі тощо; *велика мація, ірон.* – хтось із великими претензіями; *молоко [на голові] кисне, ірон.* – поважний хтось; *панське сало, зневажл.* – аристократ; *як сірук, несхв.*

– багата людина, аристократ; *ступінь (шаг) по золотому, ірон.* – поважна особа, яка жодного кроку даремно не зробить; *велика шишка* – впливова людина; *на соломі спить і зубами ськається, грубо.* – простий, неінтелігентний; *ні ззаду ні спереду, ірон.* – нічого не нажити, бути незаможним.

Дві ФО мають значення “*перестати вести звичайний спосіб життя*”: *зійти (з'їхати, злетіти) з рейок (катушок), жарг* – перестати вести узвичаєний спосіб життя; *з ручки з'їхати, несхв.* – перестати вести життя у звичайний спосіб.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*з + місце + в + об'єкт*”: *з болота в королі, ірон.* – раптово розбагатіти, стати заможним; *з гязі в князі, зневажл.* – раптово розбагатіти або зробити кар'єру;

2) “*не + предмет + означення*”: *не банька дьогтю, фам.* – поважна людина; *не булька з носа, фам.* – хтось солідний;

3) “*зірвати + щось*”: *зірвати джек-пот* – одержати великий прибуток; *зірвати куш* – одержати великий прибуток.

3. “Гроші” (9): *диряві копійки, ірон.* – незначна сума грошей.

Можна виокремити структурно-семантичну модель “*гроші + означення*”: *гроші-воші, жарт.* – безгрошів'я; *гроші-полова, ірон.* – безгрошів'я.

Декілька фразеологізмів мають значення “*заробляти гроші*”: *стригти капусту, жарг* – заробляти гроші; *іти / піти на свій хліб* – самостійно заробляти на прожиття; *на хліб і до хліба, зі сл. заробляти* – на прожиття; *на хліб з маслом, зі сл. заробляти* – багато, добре. Два фразеологізми мають значення “*нічого не одержати / заробити*”: *як дурний на милі, зі сл. заробити, грубо* – нічого не заробити; *як в (від) батюшки здачі, ірон* – нічого не одержати.

4. “Бути у скрутному становищі” (15): *Бог-батько, уроч.* – незрозуміла, невідома ситуація, безвихідь; *глухий (нульовий) варіант, жарг.*

- безвиграшна ситуація; *встромити шию (голову), ірон.* – потрапити у невихідну або безвихідну ситуацію, обтяжити себе чимось; *закрилась лавочка, зневажл.* – комусь перестали сприяти, когось не підтримують матеріально, перестало щастити комусь тощо; *колінцями (коліньми) їздити, звичайно в імперативі, лайл.* – зазнавати біди; *кара небесна, несхв.* – біда, неприємність; *наїстися мамалиги, несхв.* – потрапити у скрутну ситуацію; *дохлий номер, ірон.* – марна, безнадійна справа; *трудна рада, несхв.* – майже немає надії на щось; *по палях ходити, несхв.* – потрапити у скрутне становище; *півень [в зад] клюнув, ірон.* – спіткало лихо, якого можна було уникнути, доклавши певних зусиль; *з сусідського дива, несхв.* – безнадійно < діалектний варіант до загальноукраїнського “з доброго дива” [СФУМ, С. 196]; *в чотири торби (мішки) не вбереш, заст.* – не можна справитися із ситуацією, що раптом виникла.

Дві ФО мають структурно-семантичну модель “діло + означення”: *діло-швах, заст.* – безнадійна ситуація; *діло приїхали, ірон.* – безнадійна справа.

У семантичній групі “**Працювати**” виокремлюємо семантичні ряди:

1. “Починати / завершувати справу” (б): *забить кола, схвальн.* – поставити крапку, завершити працю; *зловить зайця, схвальн.* – закінчити якусь польову роботу; *вже по мшії і по казанню, рел.* – завершення чогось; *спускати / спустити на тормозах (на гальмах), несхв.* – припинити щось робити.

Компонентом декількох фразеологізмів є лексема “квітка” < “квітка” – хрест, прикрашений рушником, житніми колосками й квітами та прикріплений на гребені даху. Вона слугує не лише за знак закінчення робіт, але й є символом духовного очищення оселі¹: *вінок (квітка) буде, схвальн.* – кінець справи; *поставити (повісити) квітку* – завершити роботу (здебільшого будівництво).

¹ Шкода М.Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / М. Н. Шкода. – Донецьк: БАО, 2012. – С. 174.

2. **“Важко працювати”** (13): *хвости коням (коровам, кобилам) крутити (в'язати, зав'язувати), зневажл.* – виконувати брудну, непрестижну роботу; як *papa Карло, зі сл. робити, працювати, жарг.* – дуже інтенсивно < герой казки О.Толстого “Золотий ключик, або Пригоди Буратіно”, який зі шматка дерева витесав Буратіно; *пхати воза перед себе* – працювати над силу. Важку працю називають: *гіркий хліб* – важка робота; *кара єгипетська, несхв* – тяжка праця.

Декілька фразеологізмів зі значенням **“хороший майстер”**: *з руками і ногами, несхв.* – хороший майстер; *на три селі (все село) хто* – дуже хороший, умілий; *рука не відсохне (не відпаде) (руки не відпадуть (відсохнуть) у кого, ірон* – хтось не стомиться, спроможний зробити не зовсім престижну роботу.

Виокремили декілька фразеологізмів зі значенням **“багато роботи”**: *ділов а ділов, несхв.* – багато роботи; *діти плачуть, ірон.* – багато невідкладної роботи; *й кіт не качався, жарт* – багато роботи, до якої ще не приступили < варіант до загальноукраїнського “кіт не валявся” [СФУМ, С. 298].

Дві ФО мають значення **“бажання працювати”**: *рватися до роботи, звичайно із запереченням* – мати бажання працювати; *напав роботун, жарт* – є бажання працювати.

3. **“Погано виконувати роботу”** (12): *для відчипного, несхв.* – абияк; удавати, що щось зроблено; *дай дурню мняло [то зломить], грубо.* – надаремне очікування від невмілої людини; *косо, криво, аби живо, зневажл.* – як-небудь; як у *рукавицях, зі сл. зроблено, несхв.* – неохайно, недбало; як *не собі, несхв.* – неакуратно, неохайно щось зроблено; *раком, боком і з підскоком* – виконувати як-небудь, не належно.

Два фразеологізми мають значення **“виконувати роботу напоказ”** зі структурно-семантичною моделлю “для + щось”: *для блізіру (блізіра), несхв* – 1. хтось удає, що виконує роботу. 2. для людей, про людське око; *для понту, жарг* – напоказ, про людське око.

Лексема “рука” є компонентом декількох фразеологізмів: *немає спору в руках, несхв.* – не мати навичок до роботи; *лівою рукою (ногою), зі сл. зроблено, несхв.* – нездарно, неохайно, поспіхом, без належного старання;

Можна виокремити структурно-семантичну модель “*як + об’єкт + дія*”: *як бик (бичок) посцяв* – грубо, криво, нерівно; невміло; *як кіт на глині поробив, несхв.* – зробити щось неякісно.

4. “Заняття” (7): *велика мація, ірон.* – нічого складного, справа, з якою можна легко впоратися; *мізки (мозги) парити, жарг.* – посилено, напружено, розумово працювати; *міряти пліт, несхв.* – робити щось непотрібне; *пес не женився, ірон.* – багато роботи, до якої ще не приступили.

Продуктивною є структурно-семантична модель “*з чогось + щось + дія*”: *з гімна пулю ліпити, несхв.* – робити щось неякісне, непотрібне; *з козла барана, зі сл. робити, несхв.* – робити щось неякісне; *з глини коники ліпити, несхв.* – робити щось нескладне.

5. “Байдикувати” (21): *горішки бити, ірон.* – ледарювати, тинятися без діла; *[аби] день до вечора, зневажл.* – лінуватися; *не зав’язати котові (коту) хвоста, ірон.* – ледарювати, нічого не робити; *курити бамбук, жарг.* – ледарювати, байдикувати; *дур’ю маятися, грубо.* – 1. Робити щось безглузде. 2. Нічого не робити; *п’ятами набивати, грубо.* – нічого не робити; *Оленка (лінька) напала, жарт.* – стало ліньки; *пообідати і хліб їсти, несхв.* – байдикувати, ледарювати, нічого не робити; *вороння рахувати* – байдикувати; *руки в брукі, глузл.* – нічого не робити, байдикувати; *скласти руки, як матка боска, зневажл.* – нічого не робити < у Наддністрянському регіональному словнику “скласти руки” - нічого не робити [НРС, С.232]; *справляти Святої Домки (Марії Магдалини), ірон.* – ледарювати; *бомкі стреляти, зневажл.* – нічого не робити, байдикувати; *коралі теребити, несхв.* – ледарювати; *коту пузо чухати, жарт.* – ледарювати.

Дві ФО утворені за допомогою структурно-семантичної моделі “*ганяти / знати + щось*”: *ганяти чай* – сидіти без діла у робочий час; спілкуватися, п’ючи чай; *знати івася, жарг.* – нічого не робити, байдикувати.

Мотиваційні моделі:

1) використання лексеми “*лежень*” < те саме, що *лежебóк* – той, хто не любить працювати, багато лежить, спить; ледар, нероба [СУМ. Т. 4. С. 471]: *лежня бити, зневажл.* – ледарювати; *справляти лежня (легуна), зневажл.* – байдикувати;

2) використання лексеми “*плювати*”: *в стелю плювати* – нічого не робити; *плювати і ловити, жарт.* – нічого не робити.

6. “Виконувати марну справу” (10): *доїти кобилу (бики), грубо.* – робити марну справу; *дути в піч, проф. жарг.* – виконувати марну, нікому не потрібну роботу; *підсолювати сіль, несхв.* – робити марну справу; *сліпий лисого стриже, зневажл.* – безглузда робота, нісенітниця; *товктися, як марко в ступі, несхв.* – робити щось непотрібне; *дзвонити в рейку (рейсу), ірон.* – виконувати роботу без результату; *скільки (що) вб’єш – стільки (що) в’їдеш, грубо.* – без очікуваного результату; *коту під хвіст, грубо.* – без результату, марно; *як до клямки, лайл* – без результату; *чортів глушити* – робити щось безглузде.

Семантична група “**Уживати алкоголь**” має такі семантичні ряди:

1. “Випити алкоголь” (13): *заглядати в стопку (бутилку), несхв.* – зловживати спиртним; *занизувати / занюхати (заїсти,закусити) рукавом, жарт.* – про випивку без закуски; *наступати наступити на корок, несхв.* – випивати; *на сльози, зі сл.залишити, лишати тощо.* – залишити недопиту склянку зі спиртним у гостях; *падати на стакан* – випивати; *шабантуй влаштувати* – бенкет з великою кількістю алкоголю; *куций баль жарт.* – невеличке свято для своїх.

Структурно-семантичні моделі:

1. “*як + предмет*”: *як скло* – прозорий, чистий (про горілку, воду); *як сльоза* – прозорий, чистий (про горілку, воду);

2. “*як об’єкт + місце*”: *як теща під лід, зі сл.пішла, іде, схвальн.* – добре, легко (про горілку); *як брехня по селу, жарт.* – добре, легко, швидко (про горілку).

Компонентом двох ФО виступає лексема “*гичка*” < *гічка* – стебло та листя перев. коренеплодів та бульбоплодів; бадилля, ботвина [СУМ. Т. 2. С. 63]: *гичка з вух лізе, жарт.* – міцний самогонний запах; *три гички, жарт.* – самогон.

2. “**Бути п’яним**” (24): *хоч зуби вибери, ірон.* – дуже п’яний; *впасти в брагу, зневажл.* – запити, піти в запій; *дійти до кондиції, несхв.* – бути дуже п’яним; *як дмухнеш, то звалиться, зневажл.* – п’яний; *до поросячого (свинячого) виску (візгу) набратися* – дуже сп’яніти; *набратися, як жаба (риба) мулу, ірон.* – сп’яніти; *без задніх ніг* – дуже п’яний; *посоловілі (посолов’їлі) очі у кого, несхв.* – п’яний хтось; *в пень, зі сл.п’яний, зневажл.* – дуже; *підпирати плота, несхв.* – бути п’яним; *корка понюхати, зневажл.* – бути п’яним від незначної кількості випитого; *собаки морду оближуть, заст.* – п’яний; *ходити вісімкою* – бути дуже п’яним; *як штири дружки, ірон.* – дуже п’яний; *під градусом* – бути п’яним < у словнику “Слова з Болехова” фразеологізм “під градусом” має те ж саме значення [СБ, С.134]; *в стельку* – бути п’яним; *ні в одному оці (глазу), жарг.* – бути тверезим; *залляти люльку, несхв.* – напиться.

Продуктивною структурно-семантичною моделлю є “*як + предмет*”: *як дрова, ірон.* – дуже п’яний; *як жаба мулу, зі сл.набрався, зневажл.* – дуже п’яний; *як бронник з тачкою, зі сл.ходити, зневажл.* – дуже п’яний; *як скло* – тверезий.

У деяких фразеологізмах лексема “*стовп*” є основним компонентом: *вітатися (обніматися) із стовпами, ірон.* – бути п’яним; *кілки (стовпи) лічити (рахувати). зневажл.* – бути дуже п’яним.

Багаті семантичні ряди виділяємо і у СГ “**Говорити**”:

1. “**Розмовляти**” (56): *як “Отче наш”, зі сл.знати, розказувати тощо* – не затиноючись, чітко < у словнику “Слова з Болехова” *говорити як Отченаш* [СБ, С.123]; *плакати / поплакати в желетку (тряпочку), ірон.* – жалітися, розказувати про свої негаразди, сподіваючись на співчуття; *попасти в яблучко* – доречно сказати, відреагувати на ситуацію; *правити*

свіжину, жарт. – розповідати новини; *ходити кругами, несхв.* – говорити, оминаючи суть справи, натяками; *за що купив, за те й продав, фам.* – переповісти без змін, доповнень.

Виокремлюємо декілька семантичних відтінків значення фразеологізмів: 1) говорити швидко, нерозбірливо, багато: *як з гарячки, зі сл.молоти, несхв.* – не виявляти стриманості у розмові; *як гиндичка (єндик здохлий) [на дручку], несхв.* – говорити багато і нерозбірливо; *як дід качани на малаї, зі сл.теревити* – говорити багато і швидко; *як Сидір на дудці, зі сл.гугнявить, несхв., рідко.* – говорити нерозбірливо; *сикотіти (цокотіти) язиком, несхв.* – говорити; *цвіркати биз зуб'я, несхв.* – говорити нерозбірливо, ледь розтуляючи рота; 2) говорити голосно – *на всі гласи, схвальн.* – говорити голосно; *на всю іванівську (івановку) із дієсловами на означення процесу мовлення, несхв.* – дуже голосно; 2) говорити без результату – *як до дерева (пенька), зі сл.говорити, грубо.* – без очікуваного результату; *дзвонити в рейку (рейсу), ірон.* – звертатися до когось з вимогою, проханням тощо без очікуваного результату; 3) говорити повільно, незрозуміло – *соплі жувати, грубо.* – повільно, незрозуміло пояснювати, говорити; *на всю як губи їв, несхв.* – говорити щось незрозуміле, непотрібне; *кота м'яти [в мішку], ірон.* – говорити, повідомляти щось невпевнено, повільно; 4) говорити набридливо – *як дощ у стіну (зі стріхи), зі сл.лопотіти, ляпати, тарабанити, несхв.* – говорити одне і те саме, набридливо повторювати; *той казці не буде конца, несхв.* – безкінечна розмова; 5) сказати раптово, недоречно – *як корова чистило, зі сл.сказати, ляпнув тощо* – раптово, недоречно; *як у діжку (бодню, бочку) перднув, грубо.* – сказав щось недоречне; *пороти / впороти дурницю* – казати щось непотрібне; *розводити базар, жарг* – беззмістовно говорити; *як сім, штири, дев'ять, ірон.* – недоречно щось сказати; б) говорити марно, попусту – *хоч стій, хоч падай, зі сл.казати говорити, зневажл.* – щось дивне, недолуге; *як татар'їв (татарів) у берестечку (під пляшевою), зі сл. говорити, рідко.* – марно, попусту; багато; *товкти гумно в ступі, грубо.* – говорити дурниці; *як з кримським ханом, зі сл. договоришся,*

несхв. – говорити марно, попусту; 7) говорити нечітко, непослідовно – *окоу да околу*, *несхв.* – говорити нечітко, невпевнено; уникати відповіді; *перескакувати / поперекакувати з п'ятого на десяте*, *ірон.* – бути непослідовним у розповіді про щось.

Можна виокремити такі структурно-семантичні моделі:

1) “[*як*] з + місце + дія”: *як з дуба (берези) впасти, грубо.* – сказати щось недоречно; *з печі впасти* – сказати щось недоречно;

2) “*як об'єкт/предмет + означення*”: *як баба беззуба* – зі сл. шамкати – говорити нерозбірливо; *як жидівський борц* зі сл. *белькотати* – говорити нерозбірливо, невиразно;

3) “*як об'єкт/предмет + місце*”: *як бубон на свайбі*, зі сл. *тарабанить*, *ірон.* – не виявляти стриманості розмові; *як вовк за горою*, *несхв.*, зі сл. *сказати, казати.* – нерозбірливо, тихо; *як віл у калюжу*, зі сл. *ляпнув або без нього*, *грубо.* – недоречно сказав;

4) “*дія + три / п'ять копійок*”: *вставляти вставити (всунути) [свої] три (п'ять) копійок (копійки)*, *ірон.* – недоречно встрявати у розмову; *всунути свої п'ять копійок*, *зневажл.* – встрявати у розмову, додати щось без запрошення, потреби тощо;

5) “*як + до + місце*”: *як до стінки (до стіни)*, зі сл. *говорити*, *зневажл.* – без очікуваного результату; *як до стовпа*, зі сл. *говорити*, *грубо.* – без результату;

6) “*як [об'єкт] + місце + дія*”: *як Омелько (Мартин) з конопель*, *звичайно* зі сл. *вискочити*, *глузл.* – сказати щось недоречно; *як з очерету*, *ірон.* зі сл. *вискочити.* – сказати щось непотрібне, нерозумне;

7) “*дія + язик + порівняльний зворот*”: *товкти [язиком]*, *як пустим млином*, *несхв.* – багато говорити; *плести язиком*, *як сорока хвостом*, *зневажл.* – базікати, вести беззмістовні розмови;

8) “*дія + язиком*”: *робити / наробити язиком*, *зневажл.* – говорити, замість того, щоб працювати; *тріпати язиком* – вести беззмістовні, порожні розмови.

Мотиваційні моделі:

1) використання лексеми “вітер”: як *вітер з банькою, із дієсловами на позначення мовлення, зневажл.* – розмова без результату, безглузда; *сцяти проти вітру, грубо.* – говорити пусте;

2) використання лексеми “здрасує / здрасті”: як “здрасує” [з-под дівана], *грубо* – недоречно, неочікувано щось сказати; як “здрасті” в *форточку, ірон.* – щось недоречно сказане; *тиць тобі [а по руські здрасте]* – сказати дурницю;

3) використання лексеми “кінь”: як з конем ([жеречною] кобилою) в *болоті, зі сл. говорити, жарт.* – беззмістовно; *мочити / вмочити коня (коні)* – говорити гостре слово, щось дотепне.

2. “Лаятися / Сваритися” (17).

Виокремлюємо декілька семантичних відтінків значення фразеологізмів: 1) сваритися, посваритися – *влаштувати / влаштувати виставу, несхв.* – сваритися, скандалити, демонструвати незгоду з волею колективу, членами сім’ї тощо; *каламутити воду в ступі* – сваритися; *облизати кінець ножа, несхв.* – посваритись; *побити горшки, ірон.* – посваритися; *розбігатися / розбігтися по кутках, несхв.* – посваритися; *розсипати гудзики, несхв.* – посваритися; *розходитися, як мідний котелок, заст., жарт.* – сердитись, скандалити, виявляти обурення; *скакати в очі, глузл.* – агресивно поводитися, сваритися; *як півні чубляться* – битися; *зводити лобами, несхв.* – спричинити сварку; 2) висварити, покарати когось – *вивернути кожуха* – висварити; *дати пьори (пьюрки, тьюрки), зневажл.* – висварити; *з’їсти з патрохами, зневажл.* – висварити; покарати.

Виокремлюємо таку структурно-семантичну модель “дія + щось”: *(робити) бурю в стакані* – лаятися, сваритися через щось незначне; *зробити профілактику кому, жарг.* – висварити; *робити мерву (мерво), грубо.* – скандалити, битися; *робити / зробити маслосвятіє, ірон.* – сварити.

3. “Переконувати” (3): *взяти за шкреберки (взяти за шкебрики, взяти за шкабарчи, взяти за шкабарчи, взяти за жбарки, взяти за бари, взяти за*

обарки), *несхв.* – наставити на розум; *впертися рогом, зневажл.* – наполягати на своєму; *вставляти / вставити мозги, грубо.* – врозумити, привести до тями.

4. “Змушувати” (6): *приставляти / приставити ножа (ніж) до горла хто, кому.* – змушувати когось щось робити; *викручувати руки кому* – примушувати когось щось робити; *тягнути за рукав* – примушувати щось робити; *ганяти круг (кругом) хати, ірон* – примушувати важко працювати.

Використання лексем на позначення предметів, з яких можна щось в'язати є особливістю декількох ФО: *нитки сукати з кого, несхв.* – маніпулювати кимось, змушувати когось виконувати свої забаганки; *смикати за мотузок, несхв* – спонукати когось до певних дій.

5. “Кричати / галасувати” (12): *випускати / випустити пару (пар), фам.* – виговоритися, викричатися; *драти козла, грубо.* – кричати; *ляцати як лясковка, зневажл.* – кричати, верещати, лаятися.

Структурно-семантичні моделі:

1) “дія + щось”: *піднімати / підняти хай, несхв.* – кричати, привертати загальну увагу, бити тривогу; *чинити (робити) / зчинити (зробити) рейвах, несхв.* – кричати, репетувати; *здіймати / зняти галас (лемент), несхв.* – 1. кричати. 2. Активно щось обговорювати;

2) “як об'єкт + означення”: *[як] баба базарна, несхв.* – нестримна у розмові людина, галасливий; *як москальська баба, зі сл. гутарити, несхв.* – не виявляти стриманості у розмові;

3) “як + об'єкт”: *як попечений (ошпарений), звичайно зі сл. кричить, несхв.* – дуже голосно; *як свиня (поросся, куцька) в плоті (в застінку) [недорізана], зі сл. вищати, вити, верещати, грубо.* – голосно кричати; говорити щось неприємне, дошкульне; *як коза недорізана, грубо* – дуже голосно; *як півень з інкубатора, ірон* – дуже голосно.

6. “Розповідати нісенітниці, плітки” (22). Виокремлюємо семантичні відтінки: 1) *пліткувати* – *баба бабі (одна баба) сказала* – плітки; *взяти в (на) зуби кого, жарт.* – пліткувати; *висіти на плоті (заборі), зневажл.* –

пліткувати; *кістки перебирати (полоскати) /перебрати* – обговорювати, пліткувати; *циганська пошта* – плітки; *принести в жмені (зубі), несхв.* – пліткувати; *пускати / пустити пушку* – поширювати плітки, пліткувати; *чорний мак сіять, несхв.* – говорити про когось погане, пліткувати; 2) говорити дурниці, нісенітниці – *панське слово (панські слова), несхв.* – марнослів'я; *сім бочок (бочку) арештантів, зі сл.наговорити, глузл.* – нісенітниці; *про химині кури, мотрині яйця, зневажл.* – говорити нісенітниці; *приліпити горбатого (сліпого) до плоту (тину), ірон.* – говорити нісенітниці, обманювати. Нісенітницю називають: *а той Микола, як Петрик* – нісенітниця.

За структурною моделлю “*плести + щось*” творяться фразеологізми: *плести хармани (хармаї), зневажл.* – розповідати щось беззмістовне < *харамá н* – обман, вигадка [СУМ. Т. 11. С. 26]; *плести дуба з гиляками, ірон.* – говорити нісенітниці.

Мотиваційні моделі:

1) використання лексеми “*язик*”: *воду на язик лити, несхв.* – говорити нісенітниці; *паштамагати (пашталакати) язиком, зневажл.* – говорити нісенітниці; *язиката хвеська, ірон.* – людина, що багато говорить, пліткує;

2) використання образного змісту лексем-зоонімів: *як корова на асвальт, зі сл. лягнути, гурбо.* – говорити дурниці; проговоритися; *як корова хвостом меле, ірон.* – говорити дурниці або щось неприємне; *мочити / вмочити коня (коні)* – говорити нісенітниці.

7. “Обманювати” (17): *верзуни верзти* – базікати, говорити неправду; *вертіти, як циган світом, ірон.* – обманювати; *вмре і дивиться (з могили виглядає), грубо.* – говорити неправду; *возити попа в решеті, грубо.* – обдурювати; *жаба пір'я має [та не літає], ірон.* – хтось обманює, блюзнірствує; *обіцяти гори-долини, несхв.* – говорити пусте; *приліпить горбатого до тину, зневажл.* – обманювати; *зробити шахер-махер, несхв.* обдурити, підмінити; *руки обривати обірвати, несхв.* – порожня обіцянка, неправда; *обіцянка-цяцянка, несхв* – порожня обіцянка.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*бреше + як + дія*”: *як ликом шиє, зі сл.бреше, зневажл.* – 1. Безсоромно, вправно. 2. *Гарно. як дише, зі сл.бреше, грубо.* – безсоромно;

2) “*плести + щось*”: *плести хармани (хармаї), зневажл.* – обманювати; *кошки плести, зневажл.* – казати неправду.

Мотиваційною базою для деяких фразеологізмів виступають лексеми “*ніс*”, “*вуха*”: *вішати бублик на носа, зневажл.* – брехати; *обвести кругом (круг) носа, несхв.* – обдурити; *їздити по вухах, жарг.* – обманювати, казати неправду.

8. “Ображати / звинувачувати” (5): Значення “*ображати*” мають фразеологізми: *наче (як) байшик почаєвський, зі сл. баяти* – говорити щось дуже приємне; *тримати (мати) за дурня* – ображати, зневажати когось; *кусати / вкусити язиком, несхв.* – говорити щось приємне; інші характеризують дію “*дорікати*” – *вош кашляє, зневажл.* – говорити неправду; зводити наклеп; *котити покотити колесо, жарг.* – наговорювати щось на когось, безпідставно звинувачувати когось у чомусь.

9. “Мовчати / перестати говорити” (15): *не вчорнити, не вбілити, зневажл.* – нічого не сказати; *ні кує, ні меле, несхв.* – мовчати; *як німець, несхв.* – мовчки, нічого не говорячи; *що б ти з’їв, щоб не говорив, евф.* – замовчати(в імперативі).

Два фразеологізми утворені за допомогою структурно-семантичної моделі “*хтось + народився*”: *міліціонер (мент) народився, жарт.* – раптова запала тиша; *Тихон народився, жарт.* – запала мовчанка.

Мотиваційною базою для більшості фразеологізмів цього синонімічного ряду є соматизми: *зціпити зуби* – мовчати; *ні слова з рота, несхв.* – мовчати; *знизувати плечима, несхв.* – мовчати, не маючи відповіді чи уникаючи її; *губу на замок* – вимога замовчати; *пельку на петельку [закрий(заткни)], грубо.* – вимога мовчати; *затикати / заткнути губу, грубо* – примушувати замовчати, не давати змоги висловити думку.

Для деяких фразеологізмів мотиваційною базою виступає лексема “язик”: *язик виплюнути* – промовчати; *язика ковтнути, несхв.* – замовчати; *припнути язика, зневажл.* – замовчати; *язик втік (забіг) у кого, грубо.* – мовчати.

10. “Слухати” (2): У ФО вжита протонародна лексема “локатори” < вуха: *включити (роззутти) локатори, жарг.* – підслуховувати; *локатори наставити (розвісити, включити), жарт.* – підслуховувати.

У “Словнику волинських фразеологізмів” Н. Кірілкової ми знайшли одиниці на позначення семантичної групи “**Стан здоров’я**” і таких семантичних рядів:

1. “Хворіти” (8): *дихати через раз, грубо.* – хворіти; *молотити вверх ногами* – хворіти; *тоненько прями* – бути хворим; *три дні до смерті кому, зневажл.* – хтось дуже хворий, немічний; *як умираючий лебідь, несхв.* – безсилий, хворий, неактивний; *хитатись від вітру* – бути немічним, недужим.

Можна виокремити структурно-семантичну модель “*впасти + на + щось*”: *впасти на коліна (ноги)* – тяжко захворіти; *впасти на лихого, лайл.* – 1. захворіти(прокльон). 2. почувати себе зле, бути не при собі.

2. “Холодно” (8): *як у жаби, із назвами частин тіла, несхв.* – холодний; *зашипори (шипори, шпари, запарі) зайшли* – змерзли руки; *як в льодовні, несхв.* – дуже холодно; *хоч вовків ганяй* – холодно в хаті.

За схожою структурно-семантичною моделлю побудовані ФО “*на + (означення) + щось*”: *на синьку, зі сл.змерзла, несхв.* – дуже; *на синю сливку, зі сл.замерзнути, несхв.* – дуже.

Мотиваційною базою для деяких ФО виступають лексема “собака” та похідні від неї: *як собака (цуцик), зі сл.замерзнути, несхв.* – дуже; *собачий холод* – дуже холодно.

3. “Виснажений / знесилений” (10): *бобик (бобік) здох, жарт.* – хтось стомлений і не може працювати; *вистогнатися як вовк, несхв.* – знесилитися після роботи; *чуть (ледь) теплий хто.* – дуже втомлений хтось.

Компонентом у декількох фразеологізмах виступає соматизм “ноги”, адже після важкої роботи (або через хворобу) ми “валимося із ніг”: *без задніх ніг* – стомлений; *убити ноги* – знаходитися, дуже втомитися; *ноги не носять (відвалюються, відпадають)* – відчувати втому в ногах.

Мотиваційною базою деяких ФО є лексема “очі”: *аж баньки під очима, несхв.* – невиспаний, змарнілий; *на очі не бачити* – дуже втомитися; *мішки під очима* – змарніти; *[тільки (одні)] очі світяться (блимають) у кого.* – хтось змучений, нещадний, проте живий.

4. **“Погано почуватися”** (6): Можемо виділити семантичні відтінки: 1) бути при смерті – *бути одною ногою на тому світі, евф.* – перебувати на грані життя і смерті; *на вигін дивитися, несхв.* – бути безнадійно хворим, близьким до смерті; 2) погано почуватися – *млості б’ють, несхв.* – погане самопочуття; 3) головний біль – *як баняк зі сл. голова, грубо* – тяжка, нездорова; *зорі (зірки) засвітилися (посипалися) в очах, несхв* – від сильного удару в голову з’явилося мерехтіння в очах. < варіант до загальноукраїнського фразеологізму “свічки в очах засвічуються” [СФУМ, С. 637]; *нахапатися зайчиків* – відчувати біль в очах, надивившись на вогонь при зварюванні.

5. **“Померти”** (16): *Бог покликав кого* – хтось помер; *пара (пар) випала (вийде), несхв.* – померти, звичайно в імперативі; *полетіти в тартарари, зіст.* – не стало, помер (про злу людину); *прийняти на душу, евф.* – швидка смерть; *прийшов пазгубець, ірон.* – швидка смерть, кончина; *догоріла свічка до полички* – умерти; *черви точать кого, ірон.* – хтось уже мертвий; *чортики земки скачуть, лайл.* – хтось вже помер.

Можна виокремити семантичні відтінки: 1) загинути певним способом – *піти риbam на корм, ірон.* – потонути; *накритись китайкою* – загинути; 2) відчувати час смерті – *тягне до землі, несхв.* – приходить час помирати; *пора на раду* – час помирати.

Мотиваційною базою деяких ФО є власні назви – міста: *не доїхати до Хмельницького, несхв.* – померти; *піти в Ікопоть* – померти;

Зневажливу конотацію мають ФО: *коньки відкинути, жарг.* – померти; *копита відкинути (одкинути), жарг.* – померти; *ласти склеїти, жарт.* – померти.

У семантичній групі “**Людські взаємини**” виділяємо такі семантичні ряди:

1. “**Дружба**” (7): *свята (святая) трійця (тройца), ірон.* – троє нерозлучних друзів; *як дві куми: в тюрмі і під тюрмою, ірон.* – нерозлучні; *водитися, як Маньо з Яном* – бути завжди разом.

Зафіксовано фразеологізм зі значенням “**не товариш**”: *кошель торбі не товариш* – не друзі.

Продуктивною є структурно-семантична модель “*щось + [разом] + не робив*”: *дітей не хрестити, несхв.* – не мати спільної справи; *в церкву разом не ходив, несхв.* – не мати спільних справ; *Богу [разом] не моливсь, несхв.* – не мати спільної справи.

2. “**Сім’я**” (13).

У зафіксованих фразеологізмах можемо виділити семантичні відтінки:

1) далекий родич (три ФО творяться за схожою структурною моделлю) – *двадцять п’ятий брат моєї тьотки, ірон.* – дуже далекий родич; *Василь (Семен, Грицько, дід) бабі (Гапці) рідна тітка, жарт.* – далекий родич; *дід (Василь) бабі рудий Федор, ірон.* – далекий родич; *[ваш] пес на [нашій] соломі (сіні) спав, ірон.* – дуже далекий родич; *через дорогу присяди, несхв.* – далекий родич; *який (як) чорт (вовк) козі дядько, грубо.* – дуже далекий родич; *старої курки півня швагер, жарт.* – не родич; *мій дід твоїй бабці носив воду (гавно) в шапці* – не родичі; *як мой дід горив, то твуй руки нагрів, лайл.* – не родичі; 2) про одруження / заміжжя – *на кориті хто, жарт.* – на виданні; *накрити коритом, ірон.* – одружитися раніше старшого брата або вийти заміж раніше від сестри; *на заборі розписатися, зневажл.* – жити подружнім життям, не зареєструвавши шлюбу; *на віру, зі сл. жити* – не зареєструвати шлюбу.

3. “**Гості**” (1): *всі звірі поздыхали* – приказують рідкому гостю.

4. **“Схожість”** (6): *вродитися і вдатися і в ці люди податися, несхв.* – схожий; *як з інкубатора, жарт.* – однаково одягнені < *інкуба́ тор* – апарат для штучного виведення молодняка з яєць сільськогосподарських птахів, з ікри риб і т. ін. [СУМ. Т.4. С.31]; *одного засолу огірочки, несхв.* – однакові; *стода й мода* – бути схожим на когось; *тютінька (тютілька) в тютіньку (тютільку), схвальн.* – дуже подібний; *який їхав, таку віз (здибав)* – схожі, однакові.

5. **“Залицяння”** (3): *був кіт на салі, жарт.* – хтось був на побаченні; *привітати гарбузом* – відмовити у сватанні < *гарбу́з* – символ-компонент функціонує в багатьох ФО, які, очевидно, походять з обрядових формул¹; *стелитися барвінком* – залицятися < *барві́нок* символізує кохання.

6. **“Зрада”** (4): *побувати в житі (гречці), несхв.* – зрадити; *свічку тримати* – бути свідком подружньої зради.

Два фразеологізми мають структурно-семантичну модель “*ходити + напрям*”: *ходити / піти наліво* – зраджувати; *ходити на сторону, ірон.* – зраджувати у шлюбі.

7. **“Закохатися”** (2): *вхопити перелесника, ірон.* – полюбити < *перелесник* – у народних повір'ях – казкова істота чоловічої статі, яка, літаючи до жінок (дівчат) у вигляді вогненного змія, спокушає їх, зводить на перелюб, доводить до смерті²; *лоб твердий, жарт.* – сильно любити.

Фразеологізми тематичного поля “Людина” відрізняються від фіксованих у нормативних працях ФО семантикою чи формальними ознаками, зокрема:

а) компонентним складом: *вуж голову не встромить* (СФУМ *вуж не пролізе* [СФУМ, С. 139]); *дивитися звіром* (СФУМ *дивитися бісом* [СФУМ, С. 196]);

б) формою компонентів усталених висловів: *язик чешеться* (СФУМ *чесати язика* [СФУМ, С. 763]); *побити горщика* (СФУМ *глек (бити (побити) глека, горщик, горщика, макітру* [СФУМ, С. 148]);

¹ Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів, 2005. – С. 201.

² Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 440.

в) семантикою: *простягати руки* – бити (у “Словнику фразеологізмів української мови” *простягати руки* – 1. намагатися заволодіти чим-небудь; 2. жebraкувати, просити милостиню [СФУМ, С. 580]); *горіти в руках* – псувати, ламати (у “Словнику фразеологізмів української мови” *горить у руках* – виконується, здійснюється і т.ін. успішно, швидко [СФУМ, С. 161]).

Не засвідчені лексикографічними і фразеологічними працями літературної мови є такі фразеологізми: *піти за свояками, звичайно в імперативі.* – погроза прогнати; *як з конем ([жеречною] кобилою) в болоті, зі сл.говорити, жарт.* – беззмістовно.

2.2. Тематичне поле “Сприйняття навколишнього світу”

У межах тематичного поля ми виокремили лише п’ять семантичних полів та шість семантичних груп (набагато менше, ніж у тематичному полі “Людина”; цей факт підкреслює антропоцентричність фразеології): “Кількість” (“Неозначена кількість”), “Час” (“Неозначений час”), “Явища природи” (“Погода”), “Ознаки” (“Простір”, “Якість”, “Оцінка”), “Побут” (“Їжа”). Усього до СП та СГ подано 149 ФО (11,38% від усієї кількості аналізованих фразеологізмів).

Перейдемо до ідеографічної класифікації тематичного поля. Семантичне поле “Кількість”, яке складається із семантичної групи “Неозначена кількість” має такі семантичні ряди:

1. “Багато” (18): *до вогню, зі сл. багато, ірон.* – дуже; *як на рубля горошку (зернят), ірон.* – багато; *гребти половою, зневажл.* – мати чогось дуже багато; *як земля колгоспу, зі сл. винний, жарт.* – дуже багато; *до кольки, ірон.* – дуже багато; *вилицями лізти, зневажл.* – дуже багато; *ціла пелена, схвальн.* – багато; *рядно рветься, ірон.* – дуже багато.

У деяких фразеологізмах компонентом виступають частки, які уживаються для підсилення ознаки або дії: *хоч громом гати, зневажл.* – багато; *набратися, як собака блох, зневажл.* – мати чогось дуже багато; *хоч за собаками пускай, зневажл.* – багато; *як собак нерізаних, грубо.* – багато;

хоть за псами (собаками) кидай, грубо. – дуже багато, надміру; *як гною, несхв.* – багато; *як гязі (болота), ірон.* – дуже багато; *як на стакан маку* – багато; *до холери і трошки, грубо.* – багато; *як собака (бобік) бліх, зі сл.набратися, зневажл* – дуже багато.

2. **“Мало”** (8): П’ять ФО є порівняльними виразами: *як воша важить* – дуже мало; *як у жмені, зі сл.принести, несхв.* – мало; *як коту, зі сл.дати, ірон.* – мало; *як Тарас гусіні на великдень нарвав, зі сл.наробив, ірон.* – дуже мало; *хоч грім бий, ірон.* – дуже мало; *мишача (щурача) доля, заст.* – трошки; *крапля (капля) в морі* – дуже мало; *ціла ниґа, ірон.* – дуже мало;

У наступному семантичному полі **“Час”** маємо одну СГ **“Неозначений час”**. Виокремлюємо декілька семантичних рядів:

1. **“Пізно”** (3): *[як] поїзд поїхав (ушол), ірон.* – пізно; *в свинячу пору, грубо.* – пізно; *в собачий голос, зневажл.* – пізно, невчасно < варіант до загальноукраїнського фразеологізму *“у свинячий голос”* [СФУМ, С. 160].

2. **“Ніколи”** (9): *як своїх (своє) вух (вуха), із сл.на позначення зорового сприйняття, зневажл.* – у жодному разі, ніколи; *як польські гроши, заст. зі сл.повернеться* – ніколи;

Структурно-семантичні моделі:

1) *“як + об’єкт + дія”*: *як півень яйце знесе* – ніколи; *коли бики отеляться, ірон.* – ніколи; *як волосся (волосок) на долонях (долоні) виросте, зневажл.* – ніколи; *як пса облуплю, грубо.* – ніколи.

2) *“на щось + (або ніколи)”*: *на Миколи або ніколи* – ніколи; *на святого нікди, зневажл.* – ніколи; *на індійську (китайську, турецьку) паску* – ніколи.

3. **“Давно”** (3). Три одиниці творяться за схожою структурно-семантичною моделлю *“за + об’єкт + земля + означення”*: *за царя Бомка, як була земля тонка, жарт.* – дуже давно і не відомо, чи правда; *царя за Саса, як була земля з м’яса, жарт.* – дуже давно і не відомо, чи правда; *за царя Опенька, як земля була тоненька (людей жменька), жарт.* – дуже давно і невідомо, чи правда.

4. **“Довго”** (5): *на Боремель через Носовицю, ірон.* – дуже довго < Боремель та Носовиця – села у Рівненській області; *тому казанню (тій казані) не буде кінця, ірон.* – щось буде тривати дуже довго; *жидівське “зара”, ірон* – дуже довго; *як курка на сідалі, звичайно зі сл.моститися, зневажл.* – дуже довго; *руській місяц, несхв.* – дуже довго.

5. **“Завжди”** (1): *всю дорогу, ірон.* – постійно, повсякчас.

У семантичному полі **“Явища природи”** виокремили семантичну групу **“Погода”** має семантичні ряди:

1. **“Погана погода”** (5): *Бозя калачі везе, дит.* – грім гримить; *і собаки не вигнати* – дуже холодно, негода; *колісниця по небі їде* – грім і блискавка.

Можна виокремити структурно-семантичну модель **“об’єкт + дія”**, за допомогою якої творяться дві ФО: *Юда повісився, заст.* – вітряно; *дурень (якесь дурне, хтось) повісився.* – негода, сильний вітер;

2. **“Незрозуміла погода”** (4): *відьма масло колотить (б’є), жар.* – одночасно іде дощ і світить сонце; *як у мішку, несхв.* – немає сонця; збирається на дощ або вже іде довготривалий дощ.

Два фразеологізми творяться за схожою структурною моделлю **“означення + дощ”**: *курячий (сліпий) дощ, жарт.* – незначні опади, коли світить сонце; *свинячий дощ, жарт.* – 1. Незначні опади, коли світить сонце.

2. Дрібний довготривалий дощ.

Семантичне поле **“Ознаки”** складається із семантичної групи **“Простір”** і має декілька семантичних рядів:

1. **“Далеко / близько”** (15). Лише дві одиниці мають значення **“близько”**: *дві (три) пісні – і вдома, жарт.* – близько; *на п’ядь* – близько < *п’ядь* – давня східнослов’янська міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців; *чверть аршина* [СУМ. Т. 8. С. 416]. Інші ФО мають значення **“далеко”**: *в лотуки, ірон.* – дуже далеко < *латук* – бур’ян з дрібними блідо-жовтими квітами, зібраними в китицю; використовується в медицині [СУМ. Т. 4. С. 455]; *в очереті на купині, ірон.* – десь дуже далеко.

Структурно-семантичні моделі:

1. “*як + до + місце + спосіб пересування*”: *як до неба рачки, несхв.* – далеко, дуже велика різниця; *як до неба присядки, ірон.* – далеко; *як до Варшави пішки, несхв.* – далеко; *як до Москви рачки, вульг.* – далеко;

2. “*у + чорта + місце*”: *у чорта в зубах, ірон.* – дуже далеко; *у чорта на кулічках, ірон.* – далеко.

Мотиваційною базою деяких ФО є числа: *два дні полем, три дні лісом, ірон.* – дуже далеко; *два дерева та одна пісня, жарт.* – близько; *три дні рачки, вульг.* – далеко (про відстань); *сім верств до небес і все пішки* – дуже далеко; *на три кутки, зі сл. чути, несхв.* – дуже далеко.

2. “**Тісно**” (6): *ніде плюнути* – тісно; весь простір чимось зайнятий; *нема, де сірнику впасти, несхв.* – немає місця; *куруці ступити ніде, несхв.* – тісно.

Два фразеологізми мають структурно-семантичну модель “*як + (об’єкт) + місце*”: *як у рукавичці, жарт.* – тісно; *як у ступі, жарт.* – тісно; *як тюльки (оселедці, шпроти) в бочці, несхв.* – дуже тісно.

У СГ “**Якість**” виділяємо семантичні ряди:

1. “**Темно**” (5): *як у танку, несхв.* – дуже темно; *темінь пузата* – дуже темно; *чорт на голову (карка) скрутить (зламає, зломить), зневажл.* – темно.

Структурно-семантична модель “*за очі + дія*”: *за очі бере, несхв.* – стає темно, смеркає; *за очі ловить (хапає) зловило* – темніє.

2. “**Легко**” (7): *в запірки (в бумажки) завивати (поскладати), несхв.* – дуже просто; *лівою рукою (ногою), зі сл. зроблено, несхв.* – просто, не складно; *хоч би хни* – легко, без напруги; *воша чхає, ірон.* – не докладаючи зусиль.

Деякі ФО є порівняльними (модель “*як + дія = просто, легко*”): *як два пальці об асфальт (обіцяти), вульг.* – легко, заввиграшки; *як дурному з горба збігти, зневажл.* – легко, просто; *як жиду сказати “вей”, зневажл.* – дуже просто; нічого не зважає; дозволяє сумління тощо.

3. **“Швидко / повільно”** (5). Значення **“швидко”** мають три ФО: з задом наввипередки, жарт. – дуже швидко; за п’ять (без п’яти) хвилин хто – незабаром, дуже швидко щось здійснити; як дощем сипле – дуже швидко. Значення **“повільно”** мають ФО: як на завтра, несхв. – повільно; як не своїми руками, зневажл. – дуже повільно або недбало.

4. **“Відсутність”** (11): було та й погуло (загуло), зневажл. – чогось не стало, щось пропало; тільки й сліду – чогось не стало; і собаки не брехали, жарт. – щось пропало, зникло, чогось немає; два білих, а третє, як сніг, жарт – нічого; дві пташки, жабу й миш, жарт – нічого; один білий, один сірий, жарт – нічого; фіга (дулька) з маком [з пастернаком], переважно зі сл.мати, получитьи, дати – нічого; чорти свистять – нічого немає; як з бика молока, ірон – нічого немає; [в кишені (кармані)] ноль (нуль) цілих ноль десятих, ірон – зовсім нічого немає; по нулях, зневажл – чогось немає (грошей, бензину тощо).

У семантичній групі **“Оцінка”** виділяємо два семантичні ряди:

1. **“Дивний, незвичайний”** (5): грім серед ясного неба – щось дивовижне; кіно і німці (з німцями), жарт. – щось надзвичайне, дивовижне; свиня з рогами, лайл. – щось недоладне, дивне; цирк на дроті, жарг. – щось дивовижне, кумедне; картина Рєпіна [“Приплилі”, (“Не ждали”)], ірон. – несподіване вражаюче видовище < картина художника Льва Соловйова під назвою “Монахи. Не туди заїхали”, на якій зображено човен монахів, який випадково заплив до місця, де були купальниці .

2. **“Брудний / чистий”** (20).

Зафіксовано лише один фразеологізм зі значенням **“чисто”**: як у скрині, схвальн. – гарно, чисто. Інші ФО мають значення **“брудний”**: намалюватися в живописному, проф., жарг. – забруднитися < живописний – один із цехів (ще були – розбивки маси, тунельний, сортувальний); [тільки (одні)] очі світяться (блимають) у кого. – дуже брудний; батька з матеро (тата з мамою) немає, зневажл. – безлад; немає (не хватає) діда з бабою, зневажл. – безлад.

Подані нижче фразеологізми стосуються чистоти або забрудненості кімнати / приміщення: *як на зарванській вулиці, зі сл.жити, зневажл.* – бруд, безлад у помешканні; *як татари (ураган) пройшли* – про хату, кімнату і ін. приміщення, в якому не прибрано, порозкидано. Три фразеологізми мають значення **“прибирати”**: *ладнати / поладнати пайонси, схвальн* – наводити ідеальний порядок; *наводити марафет, жарг* – чепуритися, прибирати; *полякати водою* – поверхово прибрати, помити.

Одиниці утворюються за допомогою допустових (*хоч рій посій, зі сл.брудний, вимазаний тощо, ірон.* – дуже; *хоч (можна) ріпу (гречку) сій (сіяти), ірон.* – про брудні вуха, ноги) та порівняльних сполучників (*як мазилник, ірон.* – дуже брудний; *як куцю (свиню) ссав, фам.* – дуже брудний; *як чорт з очерету, ірон.* – брудний; *як в дурного на городі, зневажл.* – безлад, бруд; *як хан Батий був (у хана батия), несхв.* – неприбрано, безлад; *як після погрому* – неприбрано; *догори раком, ірон.* – неприбрано; *як мамай пройшов, несхв* – про неприбрану хату, в якій все порозкидано); *бой к Криму, всьо в диму, несхв.* – неприбрано, розкидано.

До семантичної групи **“Їжа”** (семантичне поле **“Побут”**) належать такі семантичні ряди:

1. “Різноманіття їжі” (8): *гочи б з’їли, а губа не хоче, ірон.* – ситий, перед яким стоїть багато їжі; *варене і сире кавалками* – вдосталь їжі.

Дві ФО мають однакову структуру за допомогою парних сполучників *і...і*: *і варене, і жарене* – великий вибір страв; *й (і) до вибору і (й) до кольору* – великий вибір усього.

ФО, які мають значення **“мало їжі / нічого немає”**: *хоч сама лягай, ірон.* – нічого немає (про їжу); *на два укуси, ірон.* – мало (про їжу); *юшка з сокири, жарт.* – 1. Немає, що їсти. 2. Перша страва без м’яса, із недостатньої кількості продуктів; *що коту муха, жарт* – мало їжі комусь < вплив загальноукраїнського фразеологізму **“що собаці муха”** [СФУМ, С. 413].

2. “Погана страва / плід, із специфічним смаком” (11): *в душу не вб’єш (не лізе) що, ірон* – неякісна, несмачна їжа; *[й] зубами не вгризеш, ірон.*

– дуже твердий (звичайно про їжу); *глевкий, лепкий, аби їдкий, жарт.* – погана їжа; *колоти в зуби (в носа), несхв.* – 1. Холодна їжа. 2. Несмачна страва; *лемішка з-під дубової лави, заст., з анекдоту.* – непоживні, дешеві харчі < *лемішка* – страва з густо запареного борошна, звичайно гречаного [СУМ. Т. 4. С. 476]; ; *ні парене ні варене, заст.* – ніяке, ні парене, ні жарене.

Структурно-семантичні моделі:

1) “*як + [означення] + предмет*”: *як жидівський борщ* – несмачна страва; *як січка, несхв.* – без смаку; *як дратва що, ірон.* – щось тверде, що не можна прожувати < *дрá тва* – міцна просмолена або навощена нитка, якою шиють взуття, шкіряні вироби і т. ін. [СУМ. Т. 2. С. 408];

2) “*місце + дія*”: *Америку (Москву) побачити, ірон.* – з’їсти щось дуже кисле, *Москву (Кремль) видно* – кислий (про фрукти, ягоди); неприємне не смак.

Фразеологізми тематичного поля “Сприйняття навколишнього світу” відрізняються від фіксованих у нормативних працях ФО семантикою чи формальними ознаками, зокрема:

а) компонентним складом: *гребти половою (гребти під себе обома руками* [СФУМ, С. 168]); *в собачий голос* (варіант до засвідченого у словниках фразеологізму “*у свинячий голос*”) [СФУМ, С. 160];

б) формою компонентів усталених висловів: *грім серед ясного неба* – щось дивовижне (*як грім серед чистого неба* [СФУМ, С. 170]).

Не засвідчені лексикографічними і фразеологічними працями літературної мови є такі фразеологізми: *два дерева та одна пісня, жарт.* – близько; *картина Рєпіна [“Приплили”, (“Не ждали”)], ірон.* – несподіване вражаюче видовище.

2.3. Фразеологізми, що не увійшли до тематичних полів

У цьому підрозділі наведемо приклади дев’яности дев’яти (99) фразеологічних одиниць, які опинилися поза ідеографічною класифікацією, але все ж влучно характеризують людину, явища або ситуацію.

Три фразеологізми мають значення **“погано співати”** (3): *брати в підголосок* – погано підспівувати, вити. Дві ФО мають структурно-семантичну модель **“як + об’єкт + місце”**: *як собака в кукурузі (в плоті), зі сл.вити, зневажл.* – співати фальшиво; *як сучка під плотом (на прив’язі), звичайно зі сл.вити, грубо.* – погано співати, кричати.

Компонентом фразеологізмів зі значенням **“думати”** (2) є лексеми, що позначають мозок (**“мізки”, “сіра речовина”**): *включити мізки, жарг.* – почати думати; *ворушити/поворушити сірою речовиною, грубо* – думати.

Лексема **“голова”** є мотиваційною базою ФО зі значенням **“керуватися розумом”** (2): *з холодною головою* – керуючись розумом, не поспішаючи; *на тверезу голову* – керуючись розумом, а не почуттями.

Дві ФО мають значення **“щось складне для сприйняття”** (2) *в голові не вкладається що несхв* – важко збагнути, прийняти, змиритися; *в голову не влезить, жарт* – незрозуміле щось, складне; те, що не можна сприйняти.

Значення **“зазнавати невдачі”** мають три фразеологізми: *облизати помело, глузд* – зазнати краху, невдачі; *получити гебихванца, несхв* – зазнавати невдачі; *загриміти під забором, глузд* – зазнати поразки.

Дві ФО мають значення **“бити тривогу”** (2): *дзвонити(бити) у польські дзвони, несхв* – бити тривогу. Два фразеологізми утворені за допомогою структурно-семантичної моделі **“дія + на + щось”**: *піднімати на сполох; підняти (поставити) на вуха, жарг* – бити тривогу; *завдавати клопоту.*

Структурно семантичну модель **“попасти + під + щось”** мають фразеологізми зі значенням **“не поталанило”** (2): *попасти під роздачу* – не поталанило; *попасти під цапову душу* – не поталанило.

Значення **“накуритися”** (3) мають три фразеологізми: *до віночків, зі сл. накуритися, несхв.* – багато, надміру; *як павук, зі сл.накурився, несхв.* – дуже; *дим з вух іде у кого, зневажл.* – хто тютюном сильно обкурений.

Фразеологізми зі значенням **“щось несподіване, раптове, недоречне”** (21): *здратсе (здрастуйте), я ваша тьоття, ірон.* – недоречно, несподівано;

ні в які рамки (ворота) не лізе (влазить), несхв. – недоречне неможливе, неприйнятне < у словнику фразеологізмів української мови “*виходити / вийти за рамки*” – поширюватися поза чим-небудь [СФУМ, С. 92]; *перебила свиня “отче наш”* - недоречно; *хоч стій, хоч падай, зневажл.* – недоречно; *тиць-попів гриць, жарт.* – недоречно; *чорті що і збоку бантік, зневажл.* – щось недоречне, непотрібне; *всі вовки в лісі поздихали, несхв.* – несподіванка; *звалитися на голову, несхв.* – неждано, несподівано щось трапилось; *тиць тобі [а по руські здрастє].* – щось непередбачуване, несподіване.

Структурно-семантична модель: за допомогою парних сурядних сполучників *ні.ні* утворено такі ФО: *ні в бой ні в строй, ірон.* – щось недоречне; *ні к селу ні к городу, зневажл.* – недоречний.

Декілька ФО є порівняльними виразами: *як із сіна виліз, ірон.* – недоречно; *як добрий день, несхв.* – недоречно; *як Конопелько з овесу, ірон.* – недоречно, раптово < діалектний варіант до загальноукраїнського “*вискочити як Пилип з конопель*” [СФУМ, С. 85]; *як з переляку* – не відомо чого, недоречно; *як п'яний штанами, зі сл. керувати, глузл.* – недоречно, нерозумно; *як рядно навиворіт, глузл.* – щось негарне, недоречне; *як сирун на великдень, грубо.* – недоречно; *як кобилі сідло, ірон.* – щось недоречне < вплив загальноукраїнського “*як корові сідло*” [СФУМ, С. 92]; *як чорт з-під містка, несхв* – раптово, неочікувано.

Три ФО мають значення “*без результату, даремно*” (3): *більше виску, ніж шерсті, ірон.* – без користі, даремно; *як дурень в ступі, зі сл. товктися, зневажл.* – даремно, без результату; *сидіти з помитою шиєю, ірон.* – даремно очікувати чогось.

“*Зламани річ*” (3) називають: *бобик (бобік) здох, жарт.* – щось перестало працювати, зламалося; *на волосинці (соплях) висіти, жарт.* – потребувати ремонту, лагодження; *горіти у руках у кого, у чийх зі сл. іграшки, інструмент тощо, несхв.* – псуватися, ламатися швидко < діалектний фразеологізм має інше значення, ніж відповідник літературної мови “*аж*

горить (кипить) у руках (під руками)” – виконується, здійснюється успішно, швидко [СФУМ, С. 161].

Значення **“щось непридатне, непотрібне”** (10) мають фразеологізми: *ні до Бога ні до людей, зневажл.* – хтось не такий, як потрібно, або щось непридатне; *бракує (брак, не вистачає) для повного щастя, ірон.* – хтось непотрібний або щось непотрібне; *як томба серед городу, ірон.* – зайвий, непотрібний, такий, що заважає; *на чорта, лайл.* – зовсім непотрібно; *ні к чорту матері, лайл.* – нікудишній, непотрібний.

Структурно-семантична модель **“як + об’єкт + предмет”**: *як мосту (в мості) дірка (дзюрка, дзюра, діри, здюри), зі сл.потрібний, несхв.* – непотрібний; *як козі баян, зі сл.потрібний, жарт.* – непотрібний зовсім; *як свині “отче наш”, зі сл.потрібний, грубо.* – непотрібний; *як глухому “добрий день”, ірон.* – щось зовсім непотрібне; *як зайцю стоп-сигнал, зі сл.потрібний, несхв.* – непотрібний < діалектний варіант до загальноукраїнського **“як зайцеві бубон”** [СФУМ, С.46].

Три фразеологізми мають значення **“обов’язково”** (3): *через “нехочу”, несхв.* – обов’язково, без заперечень. Дві ФО мають структурно-семантичну модель **“як + дія”**: *як вмерти* – обов’язково; *як жити* – обов’язково; *дуже потрібно*.

Декілька фразеологізмів мають значення **“багато бур’яну”** (3): *вовки виють (заведуться), зі сл. на городі, глузл.* – все поросло бур’яном; *вуж голову не встромить, несхв.* – густо поріс бур’ян < у словнику фразеологізмів української мови **“[i] вуж не пролізе”**, *перев. зі словоспол. такий що* – дуже густий (про рослинність) [СФУМ, С. 139]; *ліс гуде, зі сл.на городі, зневажл.* – багато бур’яну.

Декілька ФО мають значення **“перешкода”** (7): *сусідський забор, ірон.* – перешкода; *широка вулиця для кого.* – шлях без перешкод у досягненні, у розвитку і т.ін. чого-небудь; *прищ на носі, зневажл.* – перешкода, щось зовсім зайве; *як не срачка, то болячка, грубо.* – постійно є якась перешкода; *тріска в оці* – перешкода, завада. Два фразеологізми мають схожу структуру:

то понос, то золотуха, гурбо – постійні перепони; *то пень, то колода* – перешкода, що завжди є.

Структурно-семантичну модель “*на + місце*” мають ФО зі значенням **“репліка у відповідь на питання “Куди йдеш?”, коли не хочуть розмовляти”** (4): *на козині гори(кізі-гори)*, *ірон* – репліка у відповідь на питання “куди йдеш?”, коли не хочуть розмовляти; *на багаті(багатші) села*, *жарт* – відповідь на питання: “куди йдеш?”, коли не хочуть відповідати; *на качині яйця* – відповідь на запитання: “куди йдеш?”, коли не хочуть відповідати; *на кудикину гору їсти зелені помідори*, *зневажл* – відповідь на питання “куди йдеш?”, коли не хочуть відповідати;

У волинських говірках дуже багато фразеологізмів, мають значення **“прокльон”** (5) < *проклін, рідше прокльо н* – лайливий вислів, який виражає різкий осуд кого-, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т. ін. [СУМ. Т. 8. С. 201]: *щоб ти колюхи наївся, несхв* – прокльон; *а на твою міну, лайл* – вигук розпачу, прокльон; *наїстися печериць, лайл* – побажати чогось недоброго, прокльон; *а на тебе повітря(чудо), лайл* – прокльон; *подать на окапись* – проклясти.

Декілька фразеологізмів мають значення **“вигук для вираження обурення, осуду, песимізму”** (5): *так, сказав бідняк [випив би, та нема за що], несхв.* – вигук песимізму; *бронь (борони) боже* – вживається для вираження негативної оцінки; *встав би(якби встав) з могили, переважно зі сл. мати, батько. несхв.* – обурення з приводу чийхось вчинків; *ще(другий) раз вмерти, ірон.* – обурення з приводу чийхось вчинків; *губа не дура, ірон.* – вигук схвальний або осуду.

Дві ФО мають значення **“вигук, що виражає незадоволення”** (2): *холера ясна, лайл* – вигук, що передає крайнє незадоволення, роздратування; *на середині мосту, грубе* – вигук подиву, невдоволення.

Для ідеографічної класифікації було використано 1309 діалектних фразеологізмів (32 ФО зібрано у інформаторів, інші зафіксовано у “Словнику волинських фразеологізмів” Н. Кірілкової). Найбільшими об’єднаннями

фразеологізмів слугують два тематичні поля: “Людина” та “Сприйняття навколишнього світу”, у яких можна виділити менші одиниці – семантичні поля, групи та ряди. Використовуючи ідеографічний опис, ми помітили виразний антропоцентричний характер фразеології волинських говірок. Тематичне поле “Людина” нараховує 1061 фразеологічну одиницю (тобто 87,7% від загальної кількості), які характеризують зовнішній вигляд людини, її внутрішній світ (емоції, поведінку, розумові здібності), дії та стани. Це тематичне поле є достатньо розгалуженим – виокремлюємо три семантичні поля та шістнадцять семантичних груп. Варто сказати, що негативна конотація фразеологізмів переважає над позитивною. Цей факт підтверджують семантичні ряди “Бути неохайним” (7), “Гніватися” (9), “Бути дурним” (50), “Негативна характеристика” (злий, жадібний, нахабний, лінивий – 105 ФО), “Дошкуляти, набридати” (17), “Бити” (17), “Погано виконувати роботу” (12), “Байдикувати” (21), “Бути п’яним” (24), “Розповідати нісенітниці / плітки” (22). До порівняння, позитивну характеристику мають семантичні ряди “Бути вродливим” (має у своєму складі лише дві фразеологічні одиниці), “Позитивна характеристика” (працьовитий, тихий, досвідчений – 17 ФО), “Радіти / сміятися” (16).

Виокремлюємо і найчисельніші семантичні ряди: “Розмовляти” (56 фразеологічних одиниць), “Бути дурним” (50), “Байдикувати” (21), “Бити” (17), “Померти” (16), “Сім’я” (13), “Тікати / зникнути” (13).

У тематичному полі “Сприйняття навколишнього світу” (характеристика часо-просторових величин, явищ природи) нараховуємо лише 149 фразеологізмів (12,3% від загальної кількості). Хоч ми і виокремлюємо п’ять семантичних полів та вісім семантичних груп, але кількість ФО у семантичних рядах не перевищує двадцяти одиниць: “Багато” (18), “Далеко / близько” (15), “Ніколи” (12), “Погана страва / плід, із специфічним смаком” (11).

Окрім ідеографічного опису, було здійснено аналіз фразеологічних одиниць (із прозорою внутрішньою формою) за допомогою структурно-

семантичного та мотиваційного моделювання. У роботі представлено 70 моделей. Мотиваційною базою для більшості фразеологізмів виступають соматизми (рука, голова, мізки, обличчя, ніс, рот) або зооніми (жаба, баран, змія, собака, кіт, свиня, курка). Більшість структурно-семантичних моделей мають наддіалектний характер: “*як + (об’єкт) + місце = тісно*”: *як у рукавичці, жарт.* – тісно; *як у ступі, жарт.* – тісно; *як тюльки (оселедці, шпроти) в бочці, несхв.* – дуже тісно; “*щось + у голові = дурний*”: *турса в голові, глузл.* – нерозумний; *вавка в голові у кого, зневажл.* – дурний; *мучка (турса) в голові, зневажл.* – нерозумний. Специфічною волинською є модель “*метр з (у) + предмет = невисокого зросту*”: *метр з кепкою (шапкою), ірон.* – невисокого зросту; *метр з копійками, ірон* – невисокого зросту; *метр у прижку, ірон.* – невисокого зросту.

Також під час класифікації та моделювання можна виокремити основні особливості фразеологізмів говірок Волині:

1) наявність фонетичних, морфологічних особливостей волинського говору: непослідовне чергування [o] з [i] у новозакритих складах; заміна твердим відповідником м’якого [p’]; субституція [ф] на [хв], [п], [в]:);

2) калькування деяких російських слів;

3) відображення специфічних реалій цієї території (вплив історичних подій та певних видів діяльності на утворення певних ФО).

ВИСНОВКИ

Об'єкт нашого дослідження – фразеологізми волинських говірок – фіксують лінгво-етнокультурну ситуацію на цій території, адже впродовж половини другого тисячоліття південна Волинь була осередком української культури, що не могло не вплинути на діалектну специфіку цієї території та подальше фразеотворення.

Перед безпосереднім аналізом фразеологічних одиниць ми ознайомилися із аспектами фразеології як науки. У теоретичному розділі розглянули погляди мовознавців (М. Алефіренка, Л. Авксентьєва, О. Демської-Кульчицької, В. Ужченка, Д. Ужченка, Л. Скрипник) на предмет та термінологічний апарат фразеології, головні ознаки фразеологічної одиниці (цілісність значення, фразеологічна відтворюваність, постійність компонентного складу та структури, експресивність). Також охарактеризували класифікації ФО (зокрема ідеографічну, якою послуговувалися у нашому дослідженні), основні праці української фразеології. Окремо розглянули питання про зародження та розвиток ареальної (діалектної) фразеології, особливості діалектного фразеологізму (за В. Лавером та С. Бевзенком).

Для класифікації та структурно-семантичного, мотиваційного аналізу використано тисячу двісті сімдесят вісім (1278) діалектних фразеологічних одиниць зі “Словника волинських фразеологізмів” Н. Кірілкової та тридцять дві (32) фразеологічні одиниці, які вдалося особисто записати від інформаторів. У фразеології цього регіону зафіксовано єврейські (*мишигін гольц, зневажл.* – дурний) та польські (*чинити (робити) / зчинити (зробити) рейвах, несхв.* – кричати, репетувати) компоненти; скальковані лексеми з російської мови: як *пана Карло*, зі сл. *робити, працювати, жарг.* – дуже інтенсивно; картина *Рєпіна* [“*Приплили*”, (“*Не ждали*”)], ірон. – несподіване вражаюче видовище; як “*здрасце*” [з-под дівана], грубо – недоречно, неочікувано щось сказати; *мухи не обідить* – тихий, добрий.

Також у фразеологізмах знаходимо риси, що притаманні волинському говору:

- 1) непослідовне чергування [o] з [i] у новозакритих складах (як *собака блох* – мати чогось дуже багато); набагато рідше [e] (*бомкі стреляти* – *зневажл.* – нічого не робити, байдикувати);
- 2) заміни твердим відповідником м'якого [p']: *змішать з гразею, зневажл.* – *зневажить, насварить; два Андрухи [один сліпий, другий глухий], несхв.* – дурні, недолугі, неспроможні зрозуміти;
- 3) у деяких говірках наявний протетичний [г]: *гочи б з'їли, а губа не хоче, ірон.* – ситий, перед яким стоїть багато їжі;
- 4) сполука [кі], [хі]: *вилупти бахулі грубо.* – здивуватися; *дурний, дурний, а(но) хитрий, ірон.* – хитрий; такий, що діє відповідно до своїх інтересів;
- 5) після м'яких приголосних [o] на місці етимологічного [e]: *котьолок варить, жарт.* – розумний, кмітливий;
- 6) втавний [н'] після губних: *як мняло, зневажл.* – кволий, неповороткий;
- 7) субституція [ф] на [хв], [п], [в]: *аж куфайка (кухвайка) звертається, фам.* – квапливо, поспішаючи; *як тичка на пасолю, жарт.* – високий і худий (про людину); *як корова на асвальт, зі сл. ляпнути, гурбо.* – говорити дурниці, проговоритися.
- 8) [и] після шиплячих: *як польські гроши, заст. зі сл. повернеться* – ніколи.

Ідеографічний опис засвідчив чіткий антропоцентричний характер фразеологізмів. У магістерській роботі розглянуто два тематичних поля (“Людина” та “Сприйняття навколишнього світу”), 8 семантичних полів, 24 семантичні групи та 110 семантичних рядів.

87,7% ФО експресивно (жартівливо, іронічно або зневажливо) характеризують людину, її зовнішність, розумові здібності, дії та стани. Наприклад: *як стріха, зі сл. стирчить, несхв.* – не причесане волосся; *чахлик невмирущий* – худий; *як тичка [на пасолю], жарт.* – високий і худий (про

людину); *пісок сиплеться з кого*, фам. – дуже старий; *голий, босий і в вінку (в рукавицях, простоволосий)*, зневажл. – легко вдягнений на ведмедя жолудь впав, ірон. – хтось образився за дрібницю або безпідставно; ; *в макітрі макогона зломить*, зневажл. – дурний; *ноль по фазі (по модулю)*, жарг. – ні з чим не обізнаний; *святе та боже [на чорта схоже]*, зневажл. – удавано добра і сумирна людина; *скипидаром п'яти мазати / намазати*, зневажл. – тікати. Також можна виокремити фразеологічні одиниці, які стосуються чоловіків або жінок (гендерний поділ): *принц на білому коні*, несхв. – вродливий чоловік; *як з мазі квітка*, несхв. – погана, невродлива (про жінку); *бліда поганка*, зневажл. – худа, негарна жінка.

12,3% припадає на фразеологізми, які відображають певні часо-просторові величини, явища природи, ступінь вираження певних ознак: *як на рубля горошку (зернят)*, ірон. – багато; *як волосся (волосок) на долонях (долоні) виросте*, зневажл. – ніколи; *жидівське «зара»*, ірон. – дуже довго; *сім верств до небес і все пішки* – дуже далеко; *як два пальці об асфальт (обіцяти)*, вульг. – легко, заввиграшки.

Варто зазначити, що більшість семантичних рядів мають негативну конотацію (“Бути дурним”, “Байдикувати”, “Погано виконувати роботу”, “Гніватися”, “Шкодити, робити щось таємно” тощо), лише деякі мають позитивне забарвлення (“Радіти / сміятися”, “Бути вродливим”, Позитивна характеристика”). Виокремлюємо і найчисельніші семантичні ряди: “Розмовляти” (56), “Бути дурним” (50 фразеологічних одиниць), “Байдикувати” (21), “Бити” (17), “Померти” (16), “Сім’я” (13), “Тікати / зникнути” (13).

Майже всі структурно-семантичні моделі фразеологізмів мають наддіалектний характер, тобто можуть простежуватися у інших говорах, говірках (наприклад: “як + (об’єкт) + місце = тісно”: *як у рукавичці*, жарт. – тісно; *як у ступі*, жарт. – тісно; *як тюльки (оселедці, шпроти) в бочці*, несхв. – дуже тісно; “щось + у голові = дурний”: *тирса в голові*, глузл. – нерозумний; *вавка в голові у кого*, зневажл. – дурний; *мучка (тирса) в голові*,

зневажл. – нерозумний). Специфічною волинською, на наш погляд, є модель “*метр з (у) + предмет = невисокого зросту*”: *метр з кепкою (шапкою), ірон.* – невисокого зросту; *метр з копійками, ірон* – невисокого зросту; *метр у прижку, ірон.* – невисокого зросту.

Зазначимо, що для фразеології волинських говірок характерна варіантність (лексична – як *кабан(бочка), грубо.* – дуже товстий; морфологічна – *грюкати / грюкнути(брязнути, гримнути) дверима, несхв.* – виявляти спротив, незадоволення, незгоду тощо; *на дух не виносити(переносити, переварювати) кого, несхв.* – неприязно ставитися). ФО відрізняються від загальноукраїнських (зафіксовані у «Словнику фразеологізмів української мови») формою, іншим лексичним складом чи значенням (*простягати руки* – бити (у “Словнику фразеологізмів української мови” *простягати руки* – 1. намагатися заволодіти чим-небудь; 2. жебракувати, просити милостиню; *вуж голову не встромить* (СФУМ *вуж не пролізе*); *язик чешеться* < діалектний варіант ФО “*чесати язика*”).

Отже, у нашому дослідженні ми з’ясували, що фразеологія волинських говірок характеризується чітким антропоцентризмом, наявністю типових структурно-семантичних та мотиваційних моделей, своєрідністю семантики та компонентного складу; засвідчує впливи та контакти різних діалектів та мов.

Наукову перспективу подальшого вивчення ФО волинських говірок вбачаємо у поглибленому аналізі мотивації фразеологізмів, збиранні сучасних одиниць, що побутують у цьому регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. – Харків, 1983. – 134 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків, 1987. – 133 с.
3. Баранник Д. Фразеологія в усному монологічному мовленні // Питання мовної культури. – Київ: Наук. думка, 1968. – Вип. 2. – С. 34-38.
4. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15-19.
5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – Київ: Вища школа, 1980. – 245с.
6. Венжинович Н. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах засобами української мови // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 33-43.
7. Глуховцева І. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів-синонімів // Мовознавчий вісник. – 2010. – Вип. 11. – С. 78-82.
8. Гнатюк І. С. Фразеологічна симфонія Волині / І. С. Гнатюк // Лексикографічний бюлетень. - 2013. - Вип. 22. - С. 129-130. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/lecbu_2013_22_18]
9. Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія. – Київ, 2008. – 74 с.
10. Денисенко О. О. Джерела конотації фразеології Рівненщини. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: студентські наукові записки. Серія "Гуманітарні науки". – 2012. – Вип.4. – С.116-120.
11. Дика Л.В. Волинський, західноволинський чи середньонадбужанський говір? /Л.В.Дика// Магістеріум. Мовознавчі студії. - 2016. - Вип. 62. - С. 28-32.
12. Добролюба Г.М. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся // Волинь-Житомирщина. Історико-

- філологічний збірник з регіональних проблем. – 2015. – Вип. 26. – С.152-158.
13. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982-2012. Режим доступу: [http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm]
14. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
15. Івченко А. О. Українська народна фразеологія, ареали, етимологія. – Харків: Фоліо, 1999. – 158 с.
16. Кірілкова Н. В. Внутрішня форма фразеологізму покотити колодкою. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2018. – Вип. 27. – С. 29–34.
17. Кірілкова Н. В., Поліщук Н. М. Релігійно-міфологічний компонент діалектних фразеологізмів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 6(74), червень. С. 214–216.
18. Кірілкова Н. В. Відображення деяких семантичних процесів у фразеологічному словнику південноволинських говірок // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 164-170.
19. Коваленко Н. Д. Просторовий зв'язок фразем та їх компонентів // Лінгвістика. – 2016. – №2. – С. 115-124.
20. Коваленко Н. Д. Фраземіка південно-західного наріччя: лексикографічний досвід / Н. Д. Коваленко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія : Історична та філологічна. - 2015. - Вип. 11. - С. 221-224.

21. Ковалик І. Фразеологія та її місце в системі про мову // Питання фразеології східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 5-8.
22. Коломієць М. П. Фразеологічні синоніми. – Д., 1989. – 68 с.
23. Комар Л. Фразеологічне багатство української мови // Молодь і ринок. – 2011. – №12 (83). – С. 127-130.
24. Кононенко О. А. Українська міфологія. Фольклор, казки, звичаї і обряди. – Харків: Фоліо, 2019. – 159 с.
25. Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – Київ, 1987. – с. 62–267.
26. Короткий словник жаргонної лексики української мови = A Short Dictionary of Ukrainian Slang : містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – Київ: Критика, 2003. – 334 с.
27. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 22. – С. 289-298.
28. Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіона: Автореф. дис. .. д-ра філол. наук – Київ, 1992. – 18 с.
29. Ларін Б. Про народну фразеологію // Українська мова в школі – 1959. – № 5. – С. 29-36.
30. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів, 2005. – 265 с.
31. Лісковацька Х. Тенденції розвитку діалектної фразеології та фразеографії / Х. Лісковацька // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки. - 2016. - № 5. - С. 143–153.
32. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства: Автореф. дис. .. канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 18 с.
33. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. – Київ, 2010. – 243 с.

- 34.Матвіяс І. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 23-27.
- 35.Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори / Іван Матвіяс. – Київ, 1994. – 161с.
- 36.Мацюк З. Фразеологічні паралелі гуцульських та західнополіських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12. – С. 150-151.
37. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. – Харків: Вища школа, 1982. – 291 с.
- 38.Миголинець О. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2013. – Вип. 18. – С. 39-43.
- 39.Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис. .. канд. філол. наук. – Львів, 2002. – 18 с.
- 40.Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило; Львів. держ. пед. ін-т. – Львів: [б.в.], 1957. – 252 с.
- 41.Плетнева О.Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Плетнева Ольга Леонідівна. – Харків, 2004. – 24 с.
42. Прадід Ю.Ф. Історія української фразеографії // Мовознавство. – 2012. – №1. – С. 31-39.
43. Прадід, Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) – Київ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
- 44.Редін П.О. Проблема ідеографічного опису фразеологізмів. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. – 2018. – Вип. 49. – С.55 – 58.
- 45.Синюк С. Книжність княжої Волині / Сергій Синюк // Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури. – Ізяслав ; Острог. – С. 12–22.

- 46.Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – Київ: Наук. думка, 1973. – 280 с.
- 47.Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. Режим доступу: [<http://sum.in.ua>]
- 48.Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. – Київ: Наук. думка, 2003. – 786 с.
- 49.Ставицька Л. О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Режим доступу: [<http://ukr-zhargon.wikidot.com>]
- 50.Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореферат дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». – Тернопіль, 2000. – 20 с.
- 51.Українська діалектна лексика : збірник наукових праць / гол. ред. І. Г. Матвіяс. - Київ: Наукова думка, 1987. - 268 с.
- 52.Українська мова: Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000.Режим доступу: [<http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>].
- 53.Українська мова: Енциклопедія [Електронний ресурс]. – Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с. – Режим доступу:[<http://litopys.org.ua/ukrmova/um178.htm>]
- 54.Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін., – Київ: Наук. думка, 1993. – 984 с.
- 55.Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Київ, 2005. – 399 с.
- 56.Шкода М.Н. Люба моя Україна. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети та повір'я українського народу / М. Н. Шкода. – Донецьк: БАО, 2012. – 544 с.
57. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови / Тетяна Ястремська //Українська мова в Галичині: історичний вимір. – Львів, 2011. – С. 55-106.

58. Яцьків М. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень // Міжнародний науковий вісник. – 2014. – Вип. 8 (27). – С. 253-262.

Джерельна база: Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів. – Острог – Рівне, 2013. – 192 с.

Відсоткове співвідношення двох тематичних полів

Найчисленніші семантичні ряди у тематичному полі "Людина"

